

## **Irak Türkmenleri Bağlamında Hanekin'in Siyasi, Sosyo-Ekonomik ve Dini Yapısı**

*Political, Socio-Economic and Religious Structure of Khanakin in the Context of  
Iraqi Turkmen*

**Abdulhalik BAKIR\* – Ferruh KAYALAN\*\***

### **Öz**

Hanekin, eski bir Türkmen yerleşim yeridir. Yüzyıllar boyunca Orta Asya'dan göç eden Türkmenlerin geçiş güzergâhında kalan Hanekin, uzun bir süre Türkmenlerin siyasi, sosyal, dini ve kültürel etkisi altında kaldı. Fakat son dönemlerde Baas Partisi'nin asimilasyon politikaları ve bu partinin iktidarından sonra bölgede uzun süren istikrarsızlıklar sebebiyle Hanekin'deki Türkmen varlığı sıkıntılı bir döneme girdi. Buna rağmen Türkmenler, Hanekin'de hayatın her alanında varlıklarını sıkıntılı olsa da sürdürmeye devam etmektedirler. Vend nehrinin ortasından geçtiği Hanekin, sahip olduğu verimli araziler nedeniyle iktisadi hayatı tarımsal faaliyetlere dayanmakla beraber, Kerkük'ten sonra Irak'ın en önemli petrol bölgesi olması nedeniyle de çevresine göre ekonomik bakımdan daha zengin bir durumdadır. Bütün bu özellikleri ile Hanekin, bir cazibe merkezi olarak süreç içerisinde çevre yerlerden göç hareketlerine maruz kalarak demografik anlamda bir değişime uğramıştır. Bu makalede göçler nedeniyle demografik yapısı değişen Hanekin'in siyasi, sosyo-ekonomik ve dini yapısı hakkında bilgiler verilerek buradaki Türkmenlerin durumu ele alınmaya çalışılacaktır.

**Anahtar Kelimeler:** Hanekin, Türkmen, Irak, Kerkük.

---

\* Prof. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, [abdulhalik.bakir@bilecik.edu.tr](mailto:abdulhalik.bakir@bilecik.edu.tr), Orcid: 0000-0002-4436-5322

\*\* Dr. Öğr. Üye.; Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, [ferruh\\_81@hotmail.com](mailto:ferruh_81@hotmail.com), Orcid: 0000-0003-0544-0454

### Abstract

Khanakin is a historical Turkmen settlement. Throughout the centuries, Khanakin which was settled on the route of Turkmen who immigrated from Central Asia remained under Turkmen's political, social, religious and cultural effect. But, in the last period, due to the Baas Party's assimilation policies and due to instabilities experienced in the region for a long time, the existence of Turkmen in Khanakin entered into a challenging period. However, Turkmens have been continuing to live in Khanakin even when facing tough conditions. Vend River passes through Khanekin by dividing the town. Due to its productive lands, the political life of Khanakin is based on agriculture, on the other hand, it is the most important petroleum region of Iraq, after Kirkuk, and therefore it is richer than its neighbors. Due to these advantages, Khanakin, as an attraction center, has been subject to immigration from the neighboring areas and has changed demographically. In this article, relevant information will be provided about the political, social-economic, and religious structure of Khanakin of which the demographic structure has changed due to immigration and the Turkmens living here will be discussed.

**Key Words:** Khanaqin Turkmen, Iraq, Kirkuk.

### GİRİŞ

Hanekin, coğrafi olarak bir geçiş yeri olması nedeniyle tarihin ilk dönemlerinden beri birçok istilaya maruz kalmıştır. Bu nedenle şehrin ilk dönemlerine ilişkin bilgiler kısıtlıdır. Bununla beraber Hanekin, Sümerlerden itibaren günümüze kadar Türklerin meskûn olduğu nadir şehirlerden biridir. Burası Orta Mezopotamya bölgesi içinde yer alan bir yerleşim merkezi olması nedeniyle İskitlerin, Akhunların, Sakaların, Hazarların ve Kök Türklerin eskiden beri göç ettiği önemli bir Türk yerleşim yeri olmuştur. Daha sonra İslam Döneminde Halifelerin önderliğinde Türkler, Hanekin'in de içinde olduğu Mezopotamya'ya tedrici bir şekilde yerleştirildi.<sup>1</sup>

---

<sup>1</sup> Abdulhalik Bakır, (2016) Ortaçağ Irak'ında Türk Varlığı ve Kültürünün Yaygınlaşmasını Kolaylaştıran Faktörler, Uluslararası Tarihte ve Günümüzde Ortadoğu'da Türkmenler (Irak-İran-Suriye) Sempozyumu, S.1-33 s.9-10.

XIV-XV. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin bir süper güç haline gelip, varlığını hissettirene kadar bölgede kaotik bir dönem yaşandı. Osmanlı Devleti'nin varlığını hissettirmesinden sonra bile bu devletin İran ile yaşadığı egemenlik mücadelesi, Hanekin'i odak noktası haline getirse de sonuçta Osmanlı barışı dediğimiz yapı içinde Hanekin'in huzurlu bir dönem yaşadığı söylenebilir. Bu dönemde İstanbul-Bağdat yolu üzerinde bulunan Hanekin, tıpkı Kerkük ve Dakuk gibi Türkmen iskânının ana yerleşim yerlerinden biri oldu.<sup>2</sup>

Osmanlı Devleti yönetiminde uzun bir süre sakin bir dönem yaşayan Hanekin, Birinci Dünya Savaşından sonra Mondros Ateşkes Antlaşması ile birlikte İngiliz mandaterliğinde kurulan Irak Devleti'nin bir parçası oldu. Bu dönemde Hanekin; tıpkı Kerkük gibi bir petrol bölgesi olmasından dolayı birçok siyasi projenin etkisi altına girdi. Bu anlamda Hanekin, asimilasyon politikaları çerçevesinde onun demografik yapısında zaman içinde bir değişime maruz kaldı.

## I. HANEKİN'İN ADI

Şehrin adıyla ilgili fazla bilgiye rastlanmadığı için bu ad dışında herhangi bir adının bulunup bulunmadığı konusunda malumat bulunmamaktadır. Ancak en eski kaynaklardan olan el-Yakubî'nin, "Ülkeler Kitabı" adlı eserinde şehrin adı Hânikîn olarak geçmektedir. el-Yakubî, burada, "*Celûlâi'den Hânikîn'ne varılır. Burası şehirlerin en görkemlisi ve durumu en iyi olanıdır. Hânikîn'den Ksar-ı Şirin'e gidilir*"<sup>3</sup> şeklinde bilgi vermektedir. İbn Hurdazbih de Bağdat'tan Horasan'a giden yol üzerindeki yerleşim merkezlerini tanıtarak şöyle der: "*Bağdat'tan Nebrevân'a 4 fersabtır. Nebrevân'dan Dîr-i Bâzımâ'ya 4 fersab, oradan Deskeretü'l-Melik'e 8 fersab, oradan Celûlâ'ya 7 fersab, oradan Hânikîn'e 7 fersab, oradan Ksar-ı Şirin'e 6 fersabtır.*"<sup>4</sup> Onuncu yüzyıl coğrafyacılarından el-Makdisî (el-Mukaddesî olarak da geçer), Ahsenü't-Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm adlı eserinde, Hanikîn'in, Hulvan vilayetine bağlı bir şehir olduğunu belirtir.<sup>5</sup> Aynı

<sup>2</sup> Suphi Saatçi, *Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri*, Ötüken Yay. İstanbul 2003, s.88.

<sup>3</sup> Ya'kubî, *Ülkeler Kitabı*, (Çev. Murat Ağarı), İstanbul, 2002, s. 52.

<sup>4</sup> İbn Hurdazbih, *Yollar ve Ülkeler Kitabı*, (Çev. Murat Ağarı), İstanbul, 2008, s. 32.

<sup>5</sup> el-Makdisî, *Ahsenü't-Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, Leiden, 1904, s. 115.

coğrafyacı, eserinin başka bir yerinde de "*Celûlâ korunaklı bir şehir değildir; bu şehirler (daha önce saymış olduğum şehirleri kastetmektedir) ve Hanikîn, Hulvan yolu üzerindedir. Ancak bu şehirlerin hiç biri Bağdat'a layık değillerdir.*" şeklinde bilgi vermektedir.<sup>6</sup> Guy le Strange, İbn Rüste'nin burayı, Hanikîn şeklinde telaffuz ettikten sonra "*Orada muazzam bir vadi vardır; üzerine de kireç ve pişirilmiş tuğla ile kemer biçiminde büyük bir köprü yapılmıştır*" şeklinde tanıttığını belirtmektedir. Meşhur coğrafyacılarından İbnu'l-Fakih el-Hemezânî, diğer coğrafyacılar gibi şehrimizi Hanikîn şeklinde yazmaktadır<sup>8</sup>. İbn Havkal de Suretü'l-Arz adlı eserinde, Hanekîn şehrini Hanikîn şekliyle ed-Deksere, Celûlâ ve Kasr-ı Şirîn'le birlikte anmaktadır<sup>9</sup>. Yazarı Belli Olmayan, "Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Mağrib" adlı eserde de Hânekin, "*Hânikîn*" olarak telaffuz edilir ve şöyle tanıtlır: Celûlâ (Halûlâ) ve Hânikîn, mamur iki küçük şehirdir. Hânikîn'in içinden büyük bir nehir akar."<sup>10</sup>

el-Himyerî er-Ravzu'l-Mi'târ fî Haberi'l-Aktâr adlı eserinde, Şehrizor'un yakınında el-Cebel eyaletine bağlı bir şehir olduğunu belirterek Hanikîn adının şehre şu olaydan sonra verildiğini ileri sürmektedir: "en-Nu'man, Adiy b. Zeyd'i ölünceye dek burada hapiste tuttu. Bu esnada insanlar onun Sâbât'a öldüğünü zannediyorlardı. Sonra el-Haccâc Matîr b. Ammar b. Yâsir'e Abdurrahman b. Nüslim el-Kelbî'yi gönderdi. Bu şahıs Hulvan'a varınca el-Haccâc ona takviye kuvvet gönderdi ve Bahîtü'l-Ğalat (çok yanlış yapığundan dolayı bu adı almıştır) adında bir kişiyle de aceleyle bir mektup yolladı. Bahît, gelen takviye kuvvetin yanından geçtiğinde, onlar Hanikîn'de talim halinde idiler. Abdurrahman'a ulaştığında, ona "*takviye kuvvetimizi nerede bıraktın*" diye sordu. O da: "*Onları talim altında boğulur şekilde bıraktım.*" Bunun üzerine Abdurrahman, ona: "*Hanikîn'de arz halinde değiller miydiler?*" O da şöyle cevap verdi: "*Evet, Allah'ıma yemin olsun*

<sup>6</sup> el-Makdisî, s. 121.

<sup>7</sup> Strange, Guy Le, *Büldânü'l-Hilâfeti's-Sarkıyye*, (Arp. Terc. Beşir Fransis, Gorgis Avvad), Beyrut, 1985, s. 87.

<sup>8</sup> Bkz. İbnu'l-Fakih el-Hemezânî, *Muhtasarü Kitâbi'l-Büldân*, Leiden, 1302, s. 172.

<sup>9</sup> İbn Havkal, *Suretü'l-Arz*, Beyrut, 1992, s. 210.

<sup>10</sup> *Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Mağrib*, (Ed. V. Minorsky), (Çev. Abdullah Duman, Murat Ağarı), İstanbul, 2008, s. 98.

ki, hayır, Hânuk'ta (Hanikîn'de) diğ çöker durumdadırlar (eğitimin zorluğundan perişan durumdadırlar)."<sup>11</sup>

Yukarıdaki klasik coğrafya eserlerinin sunmuş olduğu bilgilerden, Hanekîn şehrinin Hanikîn şeklinde telaffuz edildiği anlaşılmaktadır. el-Himyeri'nin Hanekîn'in adı konusunda naklettiği haberi incelediğimizde, doğruluk derecesinin çok zayıf olduğunu görüyoruz. Zira bir şehrin adının bu kadar basit bir konuşma sonucunda ortaya çıkması akıl ve mantıkla bağdaşmamaktadır. Bize kalırsa, bu şirin Türkmen şehrine ait ismin, Hanegâh veya diğer bir deyişle Hanikâh (Arapça Ribat<sup>12</sup> kelimesinin Farsça karşılığıdır) kelimesinin değişmiş bir telaffuzundan ibarettir. Şehrin dinsel yapısı da bizim bu kanaatimizin daha doğru olduğunu destekler mahiyettedir. Muhtemelen şehrin Hanikâh olan ilk ismi zamanla Hanikîn şeklinde telaffuz edilmeye başlanmıştır. Nitekim Türkiye'nin Doğu ve Güney doğusuyla birlikte Suriye ve Irak'ın kuzeyinde bulunan şehirlerin adlarına bakıldığında, bazı şehirlerin baş kısmında Tell (tepe) Telafer, Tel Abyaz, Tel Rıf'at gibi, bazılarının ise sonu "in" ekiyle bitmektedir; Mardin, Nusaybin, Afrin ve diğerleri gibi. Bu ise anılan coğrafyada (eski el-Cezîre bölgesi) yer adlarına dair hem tarihsel hem de kültürel bir gelenekten kaynaklanmaktadır.

## II. HANEKİN'İN COĞRAFI, FİZİKİ VE MİMARİ YAPISI

Hanekin<sup>13</sup>, doğuda İran, batıda Kızlarbat (aslı Kızılribât'tır) nahiyesi, kuzeyinde Koratu (Kurutu) nahiyesi ve güneyinde Mendeli (aslı Bendenicin'dir) ilçesi ile çevrilidir.<sup>14</sup>

Irak'ın başkenti Bağdat'a 184 km uzaklıkta yer alan Hanekin, bu şehrin kuzey doğusunda yer alır. Yine Irak'ın bir ili olan Diyale şehrine bağlı bir ilçe olan Hanekin'in Kızlarbat, Karağan (Karahana, Celavla) Meydan ve Koratu

<sup>11</sup> el-Himyeri, Muhammed b. Abdulmun'im, *er-Ravz'u'l-Mi'târ fi Haberi'l-Aktâr*, (Thk. İhsan Abbas), Beyrut, 1984, s. 110.

<sup>12</sup> Bir dinsel ve askeri müessese olarak Ribâtlar için bkz. Mui Hilâl es-Serhân, Ribâtlar, (Çev. Aydın Çelik), *Türk Dünyası Araştırmaları*, 2003-1 (144, Haziran 2003), s. 161-183.

<sup>13</sup> Hanekin haritası için bakınız ek: 1

<sup>14</sup> Necdet Yaşar Bayatlı, "Hanekin İlçesinde Bir Gezinti", *Kardaşlık Dergisi*, S.41, Y.11, Kerkük Vakfı, Mart 2009, s.42.

(Kurutu) adlı dört nahiyesi bulunmaktadır. Hanekin, nahiyelerinden Kızlarbat'a 33 km ve Diyale ilinin merkezi Bakuba'ya ise 108 km. mesafededir. Bağdat-Hemadan yolu üzerinde olan Hanekin, İran'ın Kasr-ı Şirin kentine uzanan güzergâhta yer almaktadır. Hanekîn'in merkezi, İran sınırından hemen 8 km uzak olduğundan İran ile Bağdat arasında en yakın sınır noktasıdır. Bir sınır şehri olduğundan burada Elmunziriyeye Sınır Kapısı vardır.<sup>15</sup>

İran'dan gelen ve Diyala nehrinin bir kolu olan Vend ırmağı Hanekin'den geçer. Bu nehir Hanekin'i iki yakaya ayırır. Bu iki yaka kâgir bir taş köprü ile birbirine bağlanır. Bu köprü'nün ismi Nihavent Köprüsüdür.<sup>16</sup> Bazı kaynaklarda Hanekin Köprüsü diye de geçmektedir.<sup>17</sup> Köprü'nün yapılış tarihi ve nasıl yapıldığına ilişkin birçok araştırmacı farklı bilgiler vermektedir. Köprü'nün tarihi İslam öncesi dönemlere kadar götürülürken özellikle de Sasaniler zamanında II. Hüsrev (Ânû Şirvân) dönemine ait olduğu söylenmektedir.<sup>18</sup>

Bir rivayet olarak ise Bayatlı şunları söylemektedir: “Bu köprü halk arasında dolaşan rivayetlere ve bazı yazılı kaynaklara göre; Osmanlı Devleti döneminde (1860'lı yıllarında) zengin bir İranlı kadın tarafından yaptırılmıştır. Zengin kadın Mekke'ye gitmek üzere bu şehirden geçmek için büyük yakadan yani merkezden diğer yakaya geçmek için çok zorlanmıştı. Bu yüzden bu köprüyü kendi parasıyla yaptırmaya karar vermiştir.”<sup>19</sup>

Yakut el-Hamevi, *Mu'cemü'l-Büldân* adlı eserinde, köprü'nün 25 kemerden oluştuğunu ve her kemerin 20 zira açıklıktan meydana geldiğini ifade etmektedir. Köprü'nün yapımında tuğladan ve alçıdan faydalandığı da bildirilmektedir.<sup>20</sup>

<sup>15</sup> Suphi Saatçi *Irak Türkmen Boyları, Oymaklar ve Yerleşme Bölgeleri*, Kerkük Vakfı 2. Basım, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2009, s. 206-207; Bayatlı, a.g.m, s.42.

<sup>16</sup> Nihavent Köprüsü için bakınız ek: 2

<sup>17</sup> P. Schwarz, “Hanikin”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB, İstanbul.1987, s. 218.

<sup>18</sup> P. Schwarz, a.g.m, 218. ; Saatçi, age, s.208.

<sup>19</sup> Bayatlı, a.g.m, s.42.

<sup>20</sup> Yakut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, Dâr Sâdır, Beyrut, 1977, c. II, s. 340-341. Ayrıca bkz. Guy Le Strange, , s. 87.

Bayatlı, şehrin girişinde 1920'li yıllarda yaptırılan ve Nihavent nehrine bakan bir kaleden de bahsederek kalenin adının Krala nispeten “*Kal'at Melik*” yani Kral Kalesi olduğunu söyler. Günümüzde bu kalenin dimdik bir şekilde durduğunu ve etrafında Arap aşiretlerine ait köylerin bulunduğu bilgisini vermiştir.<sup>21</sup>

Yukarıda da ifade edildiği gibi köprü Hanekin'in iki yakasını birbirine bağlar. Bu iki yakanın batı tarafına Hanekin, doğu yakasına ise Hacı Kara adı verilmektedir.<sup>22</sup> Şehrin eski yakası olan Hanekin'in kuruluş tarihi Sasanilerden de önceki devirlere kadar uzanmaktadır. Hacı Kara Yakası'nın ise 1727 yılında yapımına başlanan evlerden sonra gelişmiştir.<sup>23</sup>

Hanekin'in Osmanlı devleti dönemindeki fiziki yapısıyla ilgili bilgilere Bağdat Salnamesinden ulaşmaktayız. Bu bilgileri bize o dönemdeki Hanekin'i tasvir etmemizi sağlamada yardımcı olur düşüncesiyle aşağıda vereceğiz.

Bağdat Salnamesine göre Hanekin, İran'a sınır olduğu için önemli bir ticaret merkezidir. Hacıkara bölümü, Hanekin bölümünden üç misli büyüktür. Hükümet konağı askeri süvari nizamiye kışlası, askeri hastane, zaptiye kışlası telgrafhane, rüsumat dairesi, reji ve tömbeki idaresi binaları Hacıkara bölümündedir. Ayrıca, Hacıkara'ya yirmi dakika mesafede karantinahane vardır. Kazanın asıl çarşısı Hacıkara'da olup, 150 dükkânı bulunmaktadır. Kasabada 3 cami, 2 mescit, 1 ibtidai mektebi, 3 sıbyan mektebi, 13 han, 6 toptan gıda pazarı, 1 misafirhane, 10 kahvehane ve 7 hamam mevcuttur. Kasabada bir nizamiye taburu ile jandarma taburu bulunmaktadır. Kasabanın binaları gayet düzenli, etrafı bağ ve bahçeler ile çevrilidir. Kazanın içinde ve dışında 40 adet su değirmeni bulunur.<sup>24</sup>

Hanekin' de bulunan başlıca mahalleler ise şunlardır;

---

<sup>21</sup> Bayatlı, *a.g.m.*, s.43.

<sup>22</sup> Bayatlı, Hanekin'in iki yakasını isimlendirirken farklı isimler vermektedir. Küçük yakaya Ağa Halife (O Yaka), büyük yakaya Merkez denilmektedir der (Bayatlı, *ag.m* s.42.)

<sup>23</sup> Saatçi, *a.g.e.*, s.207.

<sup>24</sup> Bağdat Salnamesi, 1324, s.260.

Melik Şah, İmam Abbas, Alyava, Ağa Halife, Celeve, Eski Han, Telhane, Hacı Mahalle, Hamidiyye, Abdullah Beg, Meydan, Kör Dere, Küçe Bağ, Kasr-i Bağ, Orzi Beg, Isparta Mazra'a, Cami Mahallesi, Salih Beg, Çaylığ, Paşa Köprü, Haç Kara, Mahatta, Saylo, Nefthane, Kale Yahudi, Masfa (Barmil), Arkavazı, Kerhiz. Bunlardan başka Baas Partisi döneminde kurulan semt isimleri ise şunlardır; Ramazan Semti, Polisler Semti, Öğretmenler Semti, İşçiler Semti gibi semtler kurulmuştur.<sup>25</sup>

### III. HANEKİN'İN TARİHSEL GEÇMİŞİ:

Hanekin, coğrafi olarak bir geçiş yeri olması nedeniyle tarihin ilk dönemlerinden beri birçok istilaya maruz kalmıştır. Bu nedenle şehrin ilk dönemlerine ilişkin bilgiler kısıtlıdır. Bununla beraber Hanekin, Sümerlerden itibaren günümüze kadar Türklerin meskûn olduğu nadir şehirlerden biridir. Burası Orta Mezopotamya bölgesi içinde yer alan bir yerleşim merkezi olması nedeniyle İskitlerin, Akhunların, Sakaların, Hazarların ve Kök Türklerin eskiden beri göç ettiği önemli bir Türk yerleşim yeri olmuştur.<sup>26</sup>

Hanekin, İslam fetihleri döneminde Sasaniler ile Müslümanlar arasında yapılan birçok savaşlarda bir geçiş yeri oldu. Daha sonra Emeviler ve Abbasiler hâkimiyetine giren Hanekin; bu dönemden sonra Moğolların neden olduğu siyasi sosyal ve dini birçok karışıklığın içinde çatışmaların hüküm sürdüğü bir dönem yaşadı.<sup>27</sup> Daha sonra şehir sırasıyla Timurluların, Celayirlilerin, Karakoyunluların, Akkoyunluların ve Safevilerin kontrolüne girdi.

Safeviler'in Osmanlı Devleti için bir tehdit olmasından dolayı Yavuz Sultan Selim 1514 yılında bir askeri harekât başlattı. Bu harekât sonunda Yavuz Sultan Selim, 1514 yılında Çaldıran'da Şah İsmail'i mağlup etti. Bu zafer sonrası

---

<sup>25</sup> Bayatlı, *a.g.m* s.43.

<sup>26</sup> Ahmet Altungök, "Ön Asya ve Ortadoğu'daki Türkmen Varlığının Tarihi Kökenleri" *Uluslararası Tarih ve Günümüzde Ortadoğu'da Türkmenler (Irak-İran-Suriye) Sempozyumu*, S.33-45 s.40-44.

<sup>27</sup> Halife b. Hayyât, *Taribu Halife b. Hayyât*, (çev. Abdulhalik Bakır), Ankara 2001, s.168-169; İbnü'l Esir, *İslam Tarihi El Kamil- Fit-Tarib Tercümesi*, İkinci Cilt (çev. M. Beşir Eryarsoy) Bahar Yayınları, İstanbul 1991, s.476.



Hanekin, kısmen Osmanlı devleti egemenliğine geçti.<sup>28</sup> Çaldıran Zaferinden sonra Hanekin ve onunda içinde olduğu Irak-ı Arap toprakları kesintisiz bir şekilde Osmanlı ve Safevilerin nüfuz mücadelelerinde ana odak noktası oldu. Ortaya çıkan bu nüfuz mücadelesi bölgede sonu gelmeyen siyasi çekişmelere ve istikrarsızlığı artırdı. Bölgede artan istikrarsızlık Osmanlı Devleti için bir tehdit olmaya başlayınca Kanuni Sultan Süleyman bu duruma bir son vermek istedi. Bu nedenle O, Safevi seferi için uygun bir ortamı bekledi. Zamanı gelince geniş yetkilerle donattığı İbrahim Paşa'yı doğu seferine gönderdi.<sup>29</sup>

İbrahim Paşa Halep'te bir süre konakladıktan sonra buradan Diyarbakır'a hareket etti. Onun amacı Musul yolu ile Bağdat'a inmekti. Fakat kendisiyle beraber gelen ve Padişahın da kendisini desteklediği Rumeli Defterdarı İskender Çelebi'nin teşvikiyle planında değişiklik yapıp, Tebriz üzerine yürümeye karar verdi. Tebriz'e ulaştıklarında İbrahim Paşa, Padişaha bir mektupla kendisini Tebriz'e davet etti. Kanuni Sultan Süleyman üç aylık bir yolculuğun ardından Tebriz'e ulaştı. Buradan İran Şahını yakalayıp onu imha gayesiyle İran içlerine doğru harekete geçildiği sırada, Şahın ülkesinin iç taraflarına doğru kaçtığını haber alan Kanuni Sultan Süleyman, Şahı takipten vaz geçip Bağdat istikametinde olan Hanekin'e doğru yol aldı. 16 Ekim 1534 tarihinde Hanekin'e vardı. Burada Hanekin konağındaiken Bağdat valisi Tekeli Mehmet Han, Padişaha itaatini bildiren mektubunu yolladı. Böylece Bağdat ile birlikte Hanekin de bir kez daha Osmanlı hâkimiyetine geçti.<sup>30</sup>

Osmanlı yönetiminde Irak, genel olarak İran'ın tahrikleri ve bölgede zuhur eden isyanlar nedeniyle birçok olaya sahne olmuştur. Özellikle bölgede nüfuz sahibi olan bürokratların sık sık isyanları Osmanlıyı meşgul etmiştir. Bu isyanlardan biri de Subaşı isyanıdır. Bağdat eşrafından olup uzun bir müddet Subaşılık yapmış olan Bekir Subaşı'nın 1623 yılında çıkardığı isyan neticesinde

---

<sup>28</sup> Mustafa Cezar, *Mufassal Osmanlı Tarihi Resimli Haritalı II. cilt.*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2011, s. 730-735.

<sup>29</sup> M. Tayyip Gökbilgin, "Arz ve Raporlarına Göre İbrahim Paşa'nın İrakeyn Seferindeki İlk Tedbirleri ve Fütuhata", *Bellekten*, C: 21, S. 83, (1957), 450.

<sup>30</sup> Cezar, *a.g.e.*, s.877-879.

Bağdat, Musul ve Kerkük İran sınırları içine girdi.<sup>31</sup> Bir sene sonra Musul ve Kerkük geri alındı fakat Bağdat ve buraya bağlı Hanekin bir türlü alınamayınca, Osmanlı Padişahı IV. Murat 8 Mayıs 1638'de büyük bir orduyla Bağdat Seferine çıktı. Bağdat önlerine gelerek karargâhını kuran IV. Murat, bir aydan fazla süren kuşatmasından sonra 27 Aralıkta Bağdat ve dolayısıyla Hanekin de yeniden Osmanlı topraklarına dâhil etti.<sup>32</sup>

IV. Murat döneminde Kızılbat, Mendeli, Kerkük, Erbil ve Hanekin'in de dahil olduğu, İstanbul ve Bağdat arasındaki iletişimi sağlayan ve adına posta yolu denilen güzergâhta bulunan bölgelerin Türk nüfusu açısından güçlendirilmesi ihtiyacı ortaya çıktı. Bunun için çeşitli Türkmen boylarından birçok Sünni topluluk getirilerek başta Hanekin olmak üzere diğer sayılan yerlere yerleştirildi. Böylece, bölge İran'dan gelebilecek muhtemel saldırılara karşı korunaklı bir yer haline getirildi.<sup>33</sup> IV. Murat'ın Bağdat seferi ve bu sefer sonucu Bağdat'ın alınması ile tüm Irak-ı Arap'ta Osmanlı Hâkimiyeti tesis edilmiş ve bundan sonra Osmanlı-Safevi ilişkileri huzurlu bir döneme girmiştir. Böylelikle iki devlet arasında ticaret ve iyi komşuluk ilişkileri gelişmiştir.<sup>34</sup>

Yaklaşık bir asır süren bu huzurlu dönem, Safevi Hanedanlığını yıkıp yerine Avşar Hanedanlığını İran'da hâkim kılan Nadir Şah'ın 1700'lü yılların başlarında ortaya çıkmasıyla beraber tekrar bozuldu.<sup>35</sup> Nadir Şah'ın amacı Irak-ı Arap üzerinde hâkim olmaktı ve bunun da yolunun Bağdat'a sahip olmaktan geçtiğinin farkındaydı. Fakat girişimleri neticesiz kalınca 1639 Kasr-ı Şirin anlaşması esas alınmak suretiyle 1746 yılında bir barış anlaşması tesis edildi. Bu anlaşma ile tekrar Irak-ı Arap dolayısıyla da bu bölge içinde kalan Hanekin Osmanlıların nüfuzu içinde kaldı.<sup>36</sup>

<sup>31</sup> Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevî Tarihi I*, (Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal), T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1999, s.393-396; İbrahim Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. III, Kısım: I, TTK Yay., Ankara, 1973, s.153-160.

<sup>32</sup> Peçevî, *a.g.e.*, s. 449-451; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 203-204.

<sup>33</sup> Suphi Saatçi, *Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı*, İstanbul Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul 1996, s.94.

<sup>34</sup> Ferruh Kayalan, "Kerkük Şehri ve Türkmenler (Türkmenlerin Siyasi ve Sosyo-Ekonomik Yapısı 1921-1990)," *Bilecik Şeyh Edebalı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bilecik 2018, s.30.

<sup>35</sup> Yılmaz Karadeniz, *İran Tarihi (1700-1925)*, Selenge Yay.: İstanbul 2012, s.125-130.

<sup>36</sup> Kayalan, *a.g.e.*, s. 34.

Uzun yıllar Osmanlı hâkimiyetinde kalan ve az da olsa istikrara kavuşan bölge, önem kazanan petrolü sebebiyle bu sefer sömürgeci ülkelerin dikkatini çekti. Başta İngiltere olmak üzere Almanya ve Fransa bölgede nüfuz mücadelesine girdiler. Osmanlılar, bu rekabet ortamında denge siyaseti izledi. Fakat İngiltere, Osmanlı Devleti üzerinde yaptığı baskılar sonucu petrol imtiyazlarını elde etti. Akabinde başlayan Birinci Dünya Savaşında Irak, Osmanlı Devleti ile İngiltere'nin mücadele alanına dönüştü. Savaş boyunca Hanekin'in de içinde yer aldığı ve nüfusunun çoğunluğunu Türkmenlerin oluşturduğu yerleşim yerleri Osmanlı yönetiminde kaldı. Fakat çoğunluğunu Türkmenlerin oluşturduğu Hanekin savaş sonunda İngilizlerin hâkimiyetine geçti.

Hanekin'in dışında kaldığı Musul Meselesi Türkiye Cumhuriyeti ile İngiltere arasında uzun bir dönem hukuki bir mesele olarak uluslararası bir sorun teşkil etti. Sonunda 1926 Ankara Antlaşması hükümleri doğrultusunda Musul, yeni kurulan ve mandaterliğini İngiltere'nin üstlendiği Irak Devleti'ne bırakıldı.<sup>37</sup>

İngilizler desteğiyle krallığa getirilen Faysal döneminde Irak, üç eski Osmanlı eyaletin birleşmesinden meydana geldi. Bu eyaletler Musul, Bağdat ve Basra idi. Hanekin'in içinde olduğu Bağdat bölgesinin kuzeydoğu kesimi Irak Türklerinin yoğun olarak yaşadığı yerlerdendi. Türkiye ile İngiltere arasında imzalanan 1926 Ankara Antlaşması Irak Türklerinin etnik, siyasi ve kültürel haklarını korumaya yönelik her hangi bir prensip benimsememişti. Bu durum Irak Türklerini her konuda zor duruma soktu ve onların ikinci sınıf vatandaş olarak yaşamasına sebep oldu.<sup>38</sup>

Hanekin, yukarıda belirtildiği üzere Irak Türkmenlerinin yaşadığı yerlerden biri olarak Krallık döneminde ve akabinde 1958 yılından sonra Cumhuriyet döneminde birçok olumsuz politikalara maruz kaldı. Kral Faysal döneminde eğitim dili anlamında düzenlenen Anayasal bir takım haklar Irak'ta olduğu gibi Hanekin'de de tüm etnik gruplara ve Türkmenlere bir rahatlama

<sup>37</sup> Nevin Yazıcı, *Petrol Çerçevesinde Musul Sorunu (1926-1955)*, Ötüken Neşriyat: İstanbul 2010, s.37.

<sup>38</sup> Bilal N. Şimşir, *Türk-İrak İlişkilerinde Türkmenler*, Bilgi Yayınevi: Ankara 2004, s.71-72.

getirdi. Fakat bu değişiklikler teoride kalınca sahada pratiğe geçirilemedi. Böylece 1930’lu yıllara kadar Hanekin dāhilindeki tüm Türkmen ocuklar Arapça eğitim almak zorunda kaldı.<sup>39</sup>

Irak’ın uluslararası arenada bağımsız bir devlet olma gayreti ve bunun sonucunda getirilen anayasal haklar temel insan hakları anlamında tüm etnik gruplar üzerinde olduğu gibi Türkmenler üzerinde de olumlu bir hava estirdi. 1931 tarihli 74 numaralı “Mahalli Diller” kanunu ile Türkmenlerin çoğunlukta olduğu Hanekin’de de Türkçe dili okullarda ve mahkemelerde serbest bırakıldı. Hemen akabinde Irak yönetimi 1932 yılında Milletler Cemiyeti için sunmuş olduğu bir deklarasyonla da ülkesindeki azınlıkların haklarını genişletti. Böylece Hanekin de pek çok alanda etnik, siyasi ve kültürel konularda bir rahatlama dönemine girdi.<sup>40</sup>

Kral Faysal’dan sonra 11 Eylül 1933 tarihinde yerine geçen Kral Gazi döneminde uygulanan Arap milliyetçisi politikalar yukarıda bahsettiğimiz temel haklar anlamında yetersiz de olsa yaşanan olumlu düzenlemelerin sonunu getirdi. Babası döneminde 1932 yılı Deklerasyonu ile garanti altına alınan kültürel haklar iktidarı boyunca tam olarak uygulanmadı. Kāęıt üzerinde kalan bu haklar doğal olarak göstermelik kaldı. Süreç içerisinde Türkçenin sadece Kerkük de ancak yabancı bir dil olarak okutulmasına izin verildi. Fakat bu hak da 1937 yılında yürürlükten kaldırıldı. Türkçe, tüm Irak’ta yasaklanınca Hanekin’de de bu karar uygulamaya konuldu.<sup>41</sup>

Arap milliyetçiliği politikaları Kral Gazi’den sonra gelen iktidarlarda da hız kesmeden devam etti. II. Faysal ve onun nezdinde Nuri Sait dönemi (1939-1958) ondan sonra gelen Abdulkерim Kasım dönemi (1958-1963) Arapılık siyasetinin doruğa çıktığı dönemler oldu. Özellikle de Kasım döneminde meydana gelen Türkmenlere yönelik 1959 Kerkük Katliamı bu siyasetin en

<sup>39</sup> şakir Sabir, Zabit, *Mucez Tariht-Türkman fi’l Irak*, Maarif Matbaası: Bağdat 1960, s.146-147.

<sup>40</sup> Saatçi, *a.g.e.*, s.196.

<sup>41</sup> Zabit, *a.g.e.*, s.154; Bilal N. şimşir, *a.g.e.*, s.109-111.

acımasız bir olayı idi.<sup>42</sup> Bu dönem politikaları ve Kerkük Katliamı tüm Irak Türkmenlerinde olduğu gibi Hanekin'de de olumsuz etkilerini gösterdi.

Arap milliyetçiliği siyaseti 1963-1968 yılları arasında kardeş olan iki lider zamanında Abdüsselam Arif ve Abdurrahman Arif dönemlerinde az da olsa bir duraklama dönemine girdi. Abdüsselam Arif döneminde, Kasım zamanında suçları kesinleşen fakat bir türlü cezaları infaz edilmeyen 1959 Kerkük Katliamı sorumlularını idam edildi.<sup>43</sup> Abdurrahman Arif döneminde ise Irak yönetiminde Türkmenlere de yer verildi. Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'na vekâleten de olsa Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi mezunu Dr. Nizameddin Arif atandı. Türkmenlerin kültür alanında yayın organı olan Kardeşlik Dergisi'ne eski Türkçenin yanı sıra bir de yeni Türk alfabesiyle Türkçe kısmı ilave edildi. Böylece harf farklılığı ortadan kaldırılarak Türkiye ile kültür birliği yeniden sağlandı. Türkmen Kardeşlik Ocağı yetkilileriyle bazı ileri gelen Türkmenler, Türkiye'den gelen özel heyetlerle görüşmeler yaptılar.<sup>44</sup> Tüm bu uygulamalar, Hanekin'de de Türkmenlerin 1963-1968 yılları arasında 1923'ten beri ilk defa kendilerine güvenmelerini sağlamış ve vatandaşlık haklarından gerçek anlamda istifade etmelerine yol açmıştır.

Abdurrahman Arif döneminden sonra başa gelen Baasçıların ilk dönemlerinde Irak Türkmenleri konusundaki siyasetleri olumlu bir yaklaşımla geçti. Kürtlerin, Kerkük'teki yayılmacı politikaları bunu gerektirmişti. Kürtlerin özellikle de Kerkük üzerindeki emelleri, Baasçıların Türkmenler konusunda bir takım açılımlar yapmasına neden oldu. Baasçıların Başbakanı el-Bekr'in 89 sayılı 24 Ocak 1970 tarihli kararı bu açılımların bir yansımasıydı. Adı geçen karar ile Irak Türkmenlerinin kültürel hakları tanındı. Bu karara göre, Türkmen bölgelerinde Türkmençe dilinin (Türkçe) ilkökul seviyesinde okutulması, tüm eğitim araçlarının Türkmençe olarak hazırlanması ve Millî Eğitim Bakanlığı'nda

---

<sup>42</sup> Türkmenlerin Irak Krallığı ve Cumhuriyet dönemlerinde yaşamış olduğu siyasi geçmiş hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Bakır, Abdülhalik, Kayalan, Ferruh, "Geçmişten Günümüze Türkmen Şehri Dakuk (Tavuk)" *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi* 3/2 (Ocak 2020): 10-53.

<sup>43</sup> Nefi Demirci, *Dünden Bu Güne Kerkük ( Kerkük'ün Siyasi Tarihi)*, Ey Dizgi Matbaacılık: İstanbul, s. 94.

<sup>44</sup> Fazıl Demirci, *Irak Türklerinin Dünü-Bugünü*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 26.

bir Türkmençe Eğitim Müdürlüğü'nün oluşturulması kararlaştırıldı Türkmençe eğitim veren ilkokullar Hanekin gibi Türkmen bölgelerinde hızlı bir şekilde faaliyete geçti.<sup>45</sup> Fakat bu durum uzun sürmedi. Irak yönetimi 11 Mart 1970 tarihinde Kerkük için Kürtlerle özerklik konusunda anlaştı. Bu anlaşma kapsamında Kerkük'te bir plebisit yapılması kararlaştırılınca eğitim konusunda alınan kararlar askıya alındı.<sup>46</sup>

Başbakan el-Bekr'den sonra Saddam dönemi hem Irak hem de Türkmenler için çok kötü şartlar içinde geçti. Devlet Başkanı olduktan hemen sonra Saddam, Eylül 1980'de başlayan İran-İrak Savaşı döneminde Türkmenlere yönelik çok ağır baskılar yaptı. Bağdat yönetimi bir yandan Türkmen gençleri savaşın ön cephelerine gönderirken diğer yandan ileri gelen birçok Türkmen'i de idam etti.<sup>47</sup> Bununla beraber Hanekin, savaşın sıcak geçtiği bölgelerdendi. Nitekim 04 Eylül 1980 sabahı İran rejimi 175 mm'lik toplarla Irak sınır kentlerini bombalamaya başladı. Bombardıman Mendeli, Zurbatya, Nefthane gibi Hanekin'de de çok sayıda can kaybına sebep oldu.<sup>48</sup>

İran-İrak savaşı devam ederken Saddam'ın, Türkmenlerin Irak'taki kalbi olan Kerkük'te olduğu gibi Hanekin'de de göç ve nüfus hareketleri politikaları alabildiğince yoğunlaştı. Nitekim 1981 yılından itibaren başlayan bir dizi uygulamalar mülki amirlerin telgraflarında bile vücut bulmaya başlamıştı. Bu telgraflardan biri 28073/m 13 no.lu gizli telgraftır. 1981'de Süleymaniye Vilayeti Emniyet Müdürü Nakibu'l-Emin tarafından çekilen bu telgrafta direktifler şu şekildeydi:

“Çeşitli etnik unsurların (Araplar-Kürtler-Türkmenler) yaşadıkları şehir ve kasabalarda yükümlülüklerin gerektirdiği eksiksiz idari düzenlemeleri yapmak zorunludur, Bu bölgelerdeki Arap varlığını güçlendirmek için diğer etnik varlıkları belirsizleştirmeniz ve Arap varlığını güçlendirmeye ilişkin önerilerinizi bildirmeniz gerekir, Arap unsurlarının güçlendirilmesi ve yerleşik

<sup>45</sup>Habib Hürmüzlü, *Irak'ta Türkçe Eğitimin Tarihçesi ve Hukuki Boyutu*, Orsam, 2017, <https://orsam.org.tr/tr/irak-ta-turkce-egitimin-tarihcesi-ve-hukuki-boyutu/>

<sup>46</sup> Ümit Ertuğrul, *Irak Türkleri ve Türkiye*, Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s.145.

<sup>47</sup> Ertuğrul, *age*, s.147.

<sup>48</sup> Ammar M. Said, “Krallık Sonrası Dönemde Irak Türkmenlerinin Durumu (1958-2003)”, *Gazî Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2012, s.88.

hale gelmesi için ne gibi ayrıcalıkların tanınması gerektiğine ilişkin önerileriniz de beklenmektedir.”<sup>49</sup>

Yine Hanekin’de Araplara arsa tahsisi öngören Devrim Komuta Meclisi Genel Sekreter Vekili Halid Abdulmunim Reşid’in 3937/8/42 sayı ve 26 Temmuz 1982 tarihli yazısı şu şekildeydi: “İç güvenlik kuvvetlerine mensup olup Hanekin, Kani, Mendeli, Tuşhumatu ilçelerinde ve Kerkük’te ve Karaköprü nahiyesinde iskân edilmek istenen “Arap kökenli kişilerin” 10/14/3519-13 Mayıs 1978 tarihli yazınızda açıklanan doğum yeri şartlarından sayılması hususunda muvafakat sağlanmıştır, bu hususta gerekenin yapılması rica olunur.”<sup>50</sup>

Saddam’ın ilk yıllarında Hanekin’deki Türkmen demografisini değiştirmeye yönelik bu uygulamalar 1997 yılında daha da somutlaştı. Al-Sharq Al-Avsat Gazetesi’nin 2 Nisan 1997 tarihli sayısından aktarıldığına göre de Irak yönetiminin Türkmen ve Kürtlerden oluşan 1500 aileyi Hanekin’den, 80 aileyi de Kerkük’ten göç ettirdiği, kadınların dayak ve hakarete maruz kaldıkları ifade edilmiştir. Karara uymayan bazı erkekler tutuklanmış, ailelerin bir bölümünün Kuzeye gitmelerine izin verilmeyerek, ülkenin güney ve batısına gitmeye zorlanmışlardır. Bu ailelerin kalacak, barınacak yer bulamadıkları için Bağdat’ın güneyinde Abuyusuf, Mahmudiye, Musayyab, Babil şehirleri ile diğer yerlerdeki camilerde kaldıkları ifade edilmiştir.<sup>51</sup>

#### IV. HANEKİN’İN SOSYAL YAPISI

Hanekin, yukarıda tarihsel süreçte görüldüğü üzere birçok iktidarın yönetim sahası içinde kalmıştır. Bu yönüyle düşünüldüğünde bölge, çeşitli etnik grupların yaşadığı bir yapı arz eder. Bu etnik grupların başında Türkmenler, Kürtler ve Araplar gelir. Fakat son zamanlara kadar bölgenin en baskın unsuru Türkmenler olmuştur. Türkmenler 7. Yüzyıldan 16. yüzyılın sonlarına kadar 1000 yılı aşkın bir süre içinde Irak’a göç edip yerleşmişlerdir.<sup>52</sup> Genel olarak

<sup>49</sup> Şoriş Hacı, *Kerkük’ün Araplaştırılması, 80 Belgede Araplaştırma Politikası*, (Çev. Vahdettin İnce), Doz Yayıncılık, İstanbul, 2006, Belge No:5, s.202-203.

<sup>50</sup> Hacı, *a.g.e.*, s. 232.

<sup>51</sup> BM Raporları, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları İhlalleri Raporlarında Türkmenler.

<sup>52</sup>Yukarıda anlattığımız göç hareketi belli başlı üç aşamada gerçekleşmiştir. Sözü geçen göçlerden ilki Emevi ve Abbasi dönemlerini kapsayan küçük göç hareketleridir. Bu göçlere

Irak'ın kuzey bölgelerinde yerleşen Türkmenler bugün “*Türkmeneli*” diye tanımlanan bölgeyi mesken edinmişlerdir. Bu bölge Musul'un batısında Talefer'den başlar doğuya doğru Musul'a ulaşır ve Dicle nehrinin doğusundan Yunus Peygamber, Erbil, Altunköprü Kerkük, Dakuk (Tavuk) Tazehurmatu, Beşir, Tuzhurmatu, Karatepe, Kifri, Leylan ile Bağdat'ın doğu ve güneydoğusunda Hanekin, Mendeli ve civar yerleri kapsar.<sup>53</sup>

Türkmenler, bin yılı aşkın bir süre zarfında bölgeye devamlı olarak göç etmişleridir. Bu anlamda Türkmenlerin, Hanekin'in de içinde olduğu Türkmeneli bölgesine gelmeleri Abbasi Halifeliği döneminde kadar iner ki bu göç hareketi birinci göç diye isimlendirilir.<sup>54</sup> İkinci göç hareketi<sup>55</sup> Selçuklu fetihleri ile gerçekleşmiştir. Üçüncü Göç hareketi ise Osmanlı Devleti zamanında gerçekleşmiştir.<sup>56</sup>

---

“*Birinci Göç*” dalgası denilmektedir. Birinci göç dalgası, Türkmenlerin Irak ile ilk temaslarını sağlamış, tabiri caizse bu göç dalgası ile bir giriş dönemi yaşanmıştır. Göçlerden ikincisi ise Selçuklular döneminde meydana gelmiştir. Bu göçlere de “*İkinci Göç*” dalgası adı verilmektedir. İkinci göç dalgası ile Irak, artık Türkmenler için bir vatan olmaya başlamıştır. Göçlerden üçüncüsü ise Osmanlılar döneminde gerçekleşmiştir. Bu göç hareketine de “*Üçüncü Göç*” dalgası denilmektedir. Üçüncü göç dalgası da Irak'ta Türkmen nüfusunun ve yerleşmelerinin devamlı bir şekilde beslenmesini sağlamıştır. Demirci Fazıl, *a.g.e.*, s.8-9.

<sup>53</sup> İzzetin Kerkük, *Haşim Nabî Erbil, Irak Türkleri*, Kerkük Vakfı, Özener Matbaası, İstanbul 2004, s.80-82.

<sup>54</sup> Birinci göç hareketi M. 674 yılında Emevi Halifesi Muaviye döneminde. Halife tarafından Horasan'a gönderilen Ubeydullah Bin Ziyad'ın buradan geri dönerken beraberinde 2000 Türk'ü de Irak'a getirdi ve Basra'ya yerleştirdi. Emevilerden sonra Abbasiler döneminde Halife Mutasım zamanında Türklerden müteşekkil bir Muhafız Birliği teşkil edildi. Hem iç karışıklıklarda hem de dış savaşlarda başarılı olan Muhafız Birliği, onu oluşturan Türkmenlerin Irak'a yerleşmesinde olumlu etkiler gösterdi. Böylece Türkmenler Irak'ın askeri anlamda stratejik noktaları olan Kerkük, Dakuk (Tavuk), Basra, Vasit, Bağdat, Samarra, Tikrit, Musul, Telafer ve Erbil gibi yerlerine yerleştirildiler. Zabit, *a.g.e.*, s.28, 38-42, 44-45; Ekrem Pamukçu, “Kerkük Tarihi”, *Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi*, Güz 2001 /19, s.1-10.

<sup>55</sup> İkinci göç hareketi 1055 yılında Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey zamanında oldu. Bölgeye akan Türkmen göçü Tuğrul Bey'in Bağdat'ı hâkimiyeti altına alması ile farklı bir boyut kazandı. Abbasi Halifesinin dünyevi yetkilerini de Tuğrul Bey'e devretmesiyle Tuğrul Bey Irak'ın tek hâkimi oldu. Bu durum Türkmenlerin, Irak'a eskiden olduğu gibi bölük bölük küçük gruplar halinde değil de, hür, silahlı ve bir fatih olarak göç etmelerini ortaya çıkardı. Şevket Koçsoy, *Irak Türkleri ve Türk Irak İlişkileri (1932-1963)*, Boğaziçi Yayınları: İstanbul 1991, s.126.

<sup>56</sup> Üçüncü göç hareketi Osmanlı-Safevi mücadelesinin Irak merkezinde bir güç çekişmesine yol açması, Osmanlılar açısından buradaki Türk nüfusunun lojistik olarak desteklenmesini ortaya çıkardı. Özellikle Hanekin bölgesi Osmanlı-Safevi çekişmesinde stratejik bir konumda olması, bölgeyi iki tarafında mücadelesinde odak noktası haline getirdi. Kanuni dönemi ve akabinde



Görülüyor ki Türkmenler, Hanekin ve diğer Türkmen yerleşimlerine farklı zaman aralıklarında peyderpey gelip yerleşmişlerdir. Sözü edilen farklı zamanlarda gerçekleşen bu göç hareketleri hem Hanekin hem de diğer Türkmen yerleşimlerinde Türkmen nüfusunun menşei hakkında birçok ihtimalleri ortaya çıkarmaktadır. Bu ihtimalleri Enver Yakuboğlu şu şekilde sıralar:<sup>57</sup>

“1- Selçuklular tarafından Anadolu'ya getirilen Türklerdir.

2-Timur'a esir düşen ve Şii temayüllü Safevi Kızılbaş Tarikatının şeyhi Erdebilî'nin ricası üzerine canı bağışlanan yüz bin Türk esirinin çocuklarıdır (1392-1402).

3-Osmanlılar zamanında Bağdat yolunu korumak maksadıyla buraya gelen Türklerdir (1512-1566).

4-Şah İsmail'in Merağa'dan bölgeye iskân ettirdiği Türklerdir (1502-1574).

5-Nadir Şah'ın Azerbaycan'daki Türk garnizonlarından getirip bölgeye yerleştirdiği Türkmen askerlerinin çocuklarıdır (1730-1747).”

Bu ihtimalleri de dikkate aldığımızda Hanekin'de Türkmen kitlesinin büyük bir çoğunluğunun Oğuz Türklerinden meydana geldiğini düşünülebiliriz. Zira bölgeye 1034 senesinde Göktaş, Mansur ve Oğuzoğlu komutasında toplu göçler olur. Bu göçler sonucu Oğuz Türkleri Hanekin'e yerleşir.<sup>58</sup> Oğuz Türklerinin mesken tuttuğu Hanekin'de en kalabalık boylar ise Türkmen Bayat ve Bacalanlardır. Bu boyların yanı sıra tespit edilen Türkmen

---

IV. Murad döneminde, Türkmenlerin bölgeye göçleri daha da yoğunlaştı. İstanbul'u Bağdat'a bağlayan ünlü “*Posta Yolu*” güzergâhı ki, bu güzergâhta Hanekin de önemli bir merkezdir, Türkmen nüfusunun kemikleştiği bölge olmuştur. Abdülrezzak, Hasani, *El-İrak Kadimen ve Hadisen*, Matbaat El-İrfan: Sayda 1956, s.4.

<sup>57</sup> Enver, Yakuboğlu, *Irak Türkleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1976, s.9-10.

<sup>58</sup> Selim Hilmi Özkan, “Telafer'in Stratejik Önemi ve Türkmenler”. *Avrasya Etüdüleri*. 2009; 36(2), s.139.

boy ve ailelerin isimleri ise şöyledir: Ağa, Bağvancı, Bezirgân, Çelebi, Hatip, Kutup, Nakip, Nakşibendi, Nenehan, Sadullahbegler ve Şahbenderlerdir.<sup>59</sup>

Hanekin, bulunmuş olduğu coğrafyanın özelliği olarak her zaman bir sınır şehri konumunda kalmıştır. Tarihi süreç içinde bölgede hüküm süren egemen güçler, Hanekin gibi uç bir bölgenin hakimiyeti için mücadeleden geri durmamışlardır. Bu nedenle Hanekin’in sosyal yapısında demografik hareketlilik hiç eksik olmamıştır. Bu bilgi ve elimizdeki belgeler ışığında Hanekin’in sosyal yapısı analiz edilecektir. Hanekin uzun bir süre Osmanlı Devleti egemenliğinde kaldığı için bu döneme ilişkin belgeler incelenerek Hanekin’in etnik yapısı hakkında bir tahlil yaptığımızı karşımıza salnameler ve bir takım yazışmalar çıkmaktadır.

Bu salnamelerden 1905, 1906 ve 1907 yılı salnamelerini incelediğimizde üç salnamede de “*Yerleşik halkının çoğunluğunu Kürtler ve bir kısmını da Türkler oluşturur*” ifadesi geçerken<sup>60</sup>, 1329 (1913) yılı salnamesine göre ise sosyal yapı şu şekilde ifade edilmektedir.<sup>61</sup> “*Hanekin kazası halkı Arap, Türk, Acem ve Kürt aşiretlerden oluşmaktadır. Yerel dil genel olarak Türkçe olup, ikinci derecede Kürtçe ve Arapça konuşulur. Bazı aşiretler Farsçayı da kullanmaktadırlar.*”

Görüldüğü üzere 1913 yılı salnamesi yerel dil konusunda ilk olarak Türkçeden bahsederek bunun peşi sıra Farsça ve Kürtçeden ve kısmen Arapçanın da konuşulan diller arasında olduğu belirtmektedir.

Salnameler dışında elimizde iki belge de mevcuttur. Belgelerden bölgenin etnik yapısına dair çarpıcı bilgilere vakıf olmaktadır. Bu belgelerden ilki Bağdat Vilayetinden Maarif Bakanlığına gönderilen belgedir. Bu belge 23 Ağustos 1913 tarihli Bağdat Vilayeti Maarif Dairesince Maarif Nazırlığına yazılmıştır.<sup>62</sup> Belgede: *Abalisinin çoğunluğunun Türk olan Hanekin, Bedre, Mendeli*

---

<sup>59</sup> Suphi Saatçi, *Irak Türkmen Boyları, Oymaklar ve Yerleşme Bölgeleri*, Kerkük Vakfı 2. Basım, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2009, s.210.

<sup>60</sup> Bağdat Salnamesi 1323 (1905), s.210; Bağdat Salnamesi 1324 (1906), s. 260; Bağdat Salnamesi 1325 (1907), s.243.

<sup>61</sup> Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Bağdat (Haz. Cengiz Eroğlu, Murat Babuçoğlu, Orhan Özdi), s.97-98.

<sup>62</sup> BCA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi), Maarif Nezareti (MF), Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemî, 451, 52. Belge için bakınız: ek: 3.

*kazalarında tamamen Türkçe ve merkez vilayete sair kazalarda Arapça eğitim verileceğinden gerekli olan kitapların tercüme telif ve kopya basımları yapılacaktır.*

İkinci belge ise 01 Mayıs 1916 tarihinde İçişleri Bakanlığı Aşair ve Muhacirin Müdüriyetinden Bağdat Vilayetine çekilen telgraftır.<sup>63</sup> Bu telgrafta:

“Irak'ta ikamet eden Ahali-i Kadimededen olan Türklerin, ileride iskân ve aşiret yapılanması ve siyaseti için gerekli olduğundan; nüfusları, içtimai durumları ve iktisadi durumları hakkında doğru bilgi gerekli olup Bedre, Horasan, Hanekin ve Mendeli gibi kazalarla ve vilayetin değişik yerlerinde bulunan Türklere dair elde edilmesi lazım gelen bilgiler aşağıdadır.

- 1- Vilayet dâhilindeki yerli Türklerin miktarı ne kadardır,
- 2-Bunlar hangi liva ve kaza veya nahiye dâhilinde mukimdirler,
- 3-Buldukları mahallin Arap veya Kürt Ahalisine nispetle çoğunlukta mı yoksa azınlıkta mıdır,
- 4-Arap veya Kürt lisanı ve âdeti bunlara nüfuz etmiş mi? etmiş ise ne derecededir,
- 5-Aile arasında hangi lisan konuşulur,
- 6-Diğer anasırlara nazaran hükümetle alakaları ve iktisadi durumları nedir,
- 7-Çocuklarına ilkokul eğitimlerine hangi kurumlarda ve hangi lisan ile yaptırırlar,
- 8-Ailelerde Araplık ve Kürtlük eğitim almış veya bu eğitime müsait bir hale gelmiş aileler var mıdır?”

Osmanlı dönemine ait bu iki belge Haneki'in XX. Yüzyılın başlarında bile hatırı sayılır bir Türkmen nüfusuna sahip olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Bu noktadan hareketle diğer pek çok araştırmacının da bildirdiği üzere Hanekin; demografik anlamda Türkmenlerin Irak'ta Kerkük'ten sonra

---

<sup>63</sup> BCA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi), Dahiliye Nezareti (DH), Aşair ve Mühacirin Müdüriyeti Umumiyesi, 63, 151. Belge için bakınız ek: 4

en yoğun olduğu yerler arasındadır. Şimdi Hanekin’de Türkmen varlığını bir takım veriler ve gözlemlerden yararlanarak anlamaya çalışalım.

Osmanlı Devleti’nden sonra 1921 yılında kurulan Irak Krallığı tarafından, vermiş oldukları veriler tahmini ve şaibeli olsalar da, 1990 yılına kadar toplam 5 kez nüfus sayımının yapıldığını görmekteyiz.<sup>64</sup> Bu nüfus sayımlardan 1923 yılına ait nüfus tahminlerinde Hanekin’in Türkmen nüfusu 18.000 olarak tahmin edilmektedir.<sup>65</sup>

Daha sonra 1947 ve 1957 yılında yapılan nüfus sayımlarında doğrudan Hanekin ile ilgili bilgilere ulaşamamakla birlikte bu nüfus sayımlarından 1957 yılına ait nüfus sayımı Hanekin hakkında dolaylı da olsa bilgi edinmemizi sağlamaktadır. Ancak 1957 yılı nüfus sayımı esnasında gerek yönetimin, gerekse Kürtlerin baskısı neticesinde Türkmenlerin kendilerini Arap veya Kürt olarak ifade etmeleri hem Irak genelinde hem de Hanekin özelinde Türkmen nüfusuna ilişkin sağlıklı bilgiye ulaşmada sıkıntılı bir durum doğurmaktadır.<sup>66</sup>

Bu sıkıntılı duruma rağmen, Hanekin’in nüfusu XX. Yüzyıl ortalarında 50.000 olup, bu nüfusunun da %80 inin Türkmen olduğu bildirilmektedir. Aynı dönemde Hanekin’in bir kasabası olan Karahan kasabasının nüfusu 20.000 olup buranın da tamamına yakını Türkmen idi. Bunun gibi diğer bir ilçesi Kızlarbat ise yine aynı şekilde nüfusu 20.000’indi ve buranın da tamamına yakını Türkmenlerden oluşuyordu.<sup>67</sup>

1970’li yıllarda ise Hanekin hala önemli bir Türkmen yerleşim bölgesi olarak bilinmektedir. Nitekim 1978 yılında yayınlanan Dış Türkler Raporu’nda Irak genelinde 1.500.000 Türk’ün yaşadığı belirtilerek, bu nüfusun yaşadığı en önemli yerleşim birimleri arasında Hanekin de sayılmıştır.<sup>68</sup>

---

<sup>64</sup> Güçlü Demirci, “Irak Türklerinin Demografik Yapısı”, *Türkler*, (Ed.: Hasan Celal Güzel vd.), C. 20, Ankara 2002, s. 612.

<sup>65</sup> Sabriye Deliceoğlu, “Kuzey Irak’taki Etnik ve Dinî Gruplar ve Bölge Politikalarındaki Etkileri”, *Marmara Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Enstitüsü Siyasi Tarih ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi İstanbul, 2006, s.45.

<sup>66</sup> Aziz Kadir Samancı, *El Tarib El Siyasi li Turkuman El Irak*, B1, Daru’s-Saki, Londra 1999, s. 95-96.

<sup>67</sup> Yakuboğlu, *a.g.e.*, s.61-62.

<sup>68</sup> Dış Türkler Raporu, Dış Türkler Kültür Yayını, Yayın No:1, İstanbul, 1978, s.17.

1991 yılına ait bir değerlendirmede ise bölgenin nüfusu Hanekin'in de bağlı olduğu Diyala ili ile birlikte verilmiştir. Diyala Vilayeti/İli, (Merkez Hanekin, Kazanya, Kızlarbat, Karahan, Mansuriye, Şahraban, İncana, Mendeli ve Bedre olmak üzere) %33 Türkmen, %5 Kürt, gerisi Arap'tı ve bölgede Türkmen nüfusu yaklaşık olarak 220.000 verilmektedir.<sup>69</sup>

Nüfus sayımları ve raporlarına ilişkin yukarıda geçen bilgiler Hanekin üzerinde uygulanan asimilasyon politikaları ile birlikte değerlendirildiğinde bize daha sağlıklı bilgiler sağlayacaktır. Şöyle ki şu anda Diyala iline bağlı Hanekin'in toplumsal yapısı ağırlıklı olarak aşiret kültürüne dayanmaktadır. Bu toplumsal yapıda ise Araplar baskın bir yapı arz etmektedir. Türkmenlerde ister istemez bu aşirete dayalı toplumsal yapının bir parçası olmuşlardır. Bununla birlikte Arapların yönetimden aldıkları güç onları bölgede hâkim bir duruma getirirken Türkmenlerin bir kısmı da kendilerini Arap nüfusundan saymalarına neden olmaktadır. Nitekim Diyala ilinde gerçek Türkmen nüfusunun 150.000 üzerinde olduğu tahmin edilirken resmi sayımlarda 70.000 civarı çıkması bu durumu açıklamaktadır.<sup>70</sup> Diyala'daki bu durum ona bağlı Hanekin içinde geçerlidir diye düşünmekteyiz.

## V. HANEKİN'İN DİNİ VE KÜLTÜREL YAPISI

Hanekin, coğrafyasının bir özelliği olarak hem Irak-ı Arap ve hem de Irak-ı Acem bölgeleri üzerinde bir geçiş bölgesi hususiyetine sahiptir. Bugünkü Irak-İran sınırı üzerinde bir sınır yerleşim bölgesi olması nedeniyle dini ve kültürel bir çeşitliliğin merkezi durumundadır. Hanekin'de halk hem Sunni hem de Şii olup bu durum şehrin iç barışı konusunda herhangi bir olumsuzluğa yol açmamıştır. Geçmişte Hristiyan ve Musevilerin yaşadığı da bildirilmekle birlikte günümüzde az da olsa birkaç Hristiyan ailesi yaşamaya devam etmektedir.<sup>71</sup> Bununla beraber Aşiret kültürünün egemen olduğu Hanekin'de

---

<sup>69</sup> F.Lasinlioğlu, "Irak Türklüğünün Gerçeği ve Günümüzdeki Kürt Senaryoları", *Kerkük*, Yıl:1, Sayı:3, Mart 1991, s.14-15.

<sup>70</sup> Orsam Rapor, Unutulmuş Türkmen Diyarı: Diyala, Rapor No:7, Kasım 2009, s.8; Orsam Rapor, Irak'ta Türkmen Varlığı, Rapor No: 33, Mart 2011, s. 12

<sup>71</sup> Bayatlı, Hanekin İlçesinde Bir Gezinti, s.42

Türkmenler hem Sunni hem de Şii mezhebine bağlı olmakla birlikte onların %60 'ı Şii'dir.<sup>72</sup>

Uzun bir dönem Osmanlı hâkimiyetinde kalan Hanekin, özellikle bu devletin egemen olduğu dönemlerde onun sakinleri arasında bilhassa Türkmenler üzerinde Bektaşilik geleneğinin etkileri çok tesirli olmuştur. Bununla beraber bu devletin son dönemlerinden başlamak üzere günümüze kadar süren bir göç ile de İran'dan gelen Şii Âlimler vasıtasıyla Türkmenler arasında Şiilik yaygın hale gelmiştir.<sup>73</sup>

Bununla beraber çoğunluğunu Türkmenlerin meydana getirdiği Bektaşilik de bölgenin ana dini yapılanmasında önemli bir hususiyet arz eder. Bu Tarikat, mezhepsel bir yapılanma olarak kendi içinde de farklı yapıları da barındırmaktadır. Nitekim bölgede Bektaşi Kakailer de mevcuttur. Kakailik<sup>74</sup>, İran'dan bölgeye göç eden sufiler vasıtasıyla Irak'a girmiştir. Sufi bir tarikat özelliğine sahip Kakailik, Irak'ta daha çok Kürtler ve Türkmenler arasında görülmektedir.<sup>75</sup>

Hanekin'deki Bektaşi Kakai olanların sayısı şehrin nüfusuna oranla küçümsenemeyecek kadar fazladır. Hanekin'de 15.000'ne yakın Kakai'nin yaşadığı bilinmektedir. Kakailerin bir kısmı kendilerinin Türkmen olduğunu iddia ederken, bir kısmı da Kürt olduklarını söylemektedirler. Fakat hiçbir Arabin Kakai olduğu görülmemiştir. Hanekin'de yaşayan Kakailer, Bave ve

<sup>72</sup> Bayatlı, Hanekin İlçesinde Bir Gezinti, s.43; Ammar, *a.g.e.*,s.20.

<sup>73</sup> Orsam, Irak'ta Bektaşilik (Türkmenler-Şebekler-Kakailer) Orsam Rapor No: 88 Orsam-Ortadoğu Türkmenleri Rapor No: 17, Kasım 2011, s.11.

<sup>74</sup> Kakailik: Kuzey Irak'taki en yaygın heterodoks dinî-tasavvufî gruplardan biri Kâkailerdir. Kâkailer, Yâresân veya Ehl-i Hâk olarak bilinen inancın Kuzey Irak'taki mensuplarıdır. Hicri II. Yüzyılda Behlül Mâhî (ö. 219/835) ve etrafındaki müritlerinin Zerdüştlük başta olmak üzere İran'ın manevi birikimi ve İslam sonrası meydana gelen dinî fikir ve hareketlerden istifade ederek şekillendirdikleri Ehl-i Hak inancında, en çok dikkat çeken hususların başında Tanrının yedi bedende hulûl ettiği düşüncesi yer almaktadır. Allah'ı bir nur olarak gören ve Kur'an'ı Kerim'i Hz. Muhammed (sav)'ın nazmettiğine ve Hz. Osman'ın cemettiğine inanan Ehl-i Hâk mensupları, Hz. Muhammed (sav)'i Hz. Ali (ra)'nin yanında yetiştirmiş fakat onun öğrettiklerinin zahirini aşmamış bir kişi olarak görmektedirler. Abdulcebbar Kavak "Kuzey Irak'ta Tasavvuf ve Tarikatlar", *Akademiar Dergisi*, Yıl 2017, Sayı 2, Haziran, s.22-23.

<sup>75</sup> Orsam, *agr*, s.17.

Seyyit olarak iki büyük ailedir. Bu ailelerden Bava'lar kendilerinin Kürt olduklarını Seyitler ise kendilerinin Türkmen olduklarını söylemektedirler.<sup>76</sup>

Hanekin Kakailerinin menşei konusunda bölgede yapılan saha araştırmaları bize ışık tutmaktadır. Nitekim Orsam tüm Irak'ta olduğu gibi Hanekin'de de birebir görüşmeler, röportajlar vasıtasıyla net bilgilere ulaşmış görünmektedir. Bu anlamda Orsam'ın Hanekin'de Kakai Kültür Merkezi Başkanı Zenyar Cevher Cafer ile yaptığı bir röportajında Cafer; Kakailerin menşei konusunda aşağıdaki bilgileri vermiştir. *"Kakailerin aslı İran'dan gelmektedir. Kakailerin ilahi insanları Türkmen'dir. Herkes bu konuyu bilmez. Kakailer Sultan İshak'tan sonra Irak'a geçmişlerdir. Merasimlerimizin hepsi Türkmen dilidir. Bu durum aslımızın Türkmen olduğunu göstermektedir."*<sup>77</sup>

Yukarıda verilen bilgidен hareketle Kakaileri bir Türkmen kitlesi olarak düşündüğümüzde bugün Hanekin'de üç Kakai tekkesi mevcuttur.

#### HANEKİN'DE BULUNAN KAKAI TEKKELER

Tekke'nin Adı	Bulunduğu Vilayet	Bulunduğu İlçe/Nahiye / Köy	Tekke Seyidinin Adı	Faaliyet Durumu
Seyid Mustafa Tekkesi (Kakai)	Diyala	Hanekin İlçesi	Bilinmiyor	Açık
Beva Derviş Tekkesi (Kakai)	Diyala	Hanekin İlçesi	Bilinmiyor	Açık

<sup>76</sup> Necdet Yaşar Bayatlı, "Irak'ta Kakailik ve bir Kakai Türkmen Şairi Hicri Dede", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research* Volume: 3 Issue: 12 Summer 2010, s.72.

<sup>77</sup> Orsam, a.g.r., s.31.

Seyid Meer		Hanekin		
Tekkesi	Diyala	İlçesi	Bilinmiyor	Açık
(Kakai)				

Orsam, Irak'ta Bektaşilik (Türkmenler-Şebekler-Kakailer) Orsam Rapor No: 88 Orsam-Ortadoğu Türkmenleri Rapor No: 17, Kasım 2011, s.10

Bu tekkelerin yanı sıra Hanekin'de Kakailerin de kutsal saydığı yatırlar ve makamlar da mevcuttur. Çeşitli amaçlarla ziyarete gelen halkın buralarda her türlü dilek ve muratta bulunduğu görülür. Ziyaretler esnasında adaklar adanır ve dilekler tutulur. Ziyaret edilen yatırlardan biri Haneki'in kuzeyinde yer alan Hazret-i Musa el-Kazım'ın torunlarından olan Baba Mahmut Yatırıdır.<sup>78</sup>

Baba Mahmut Yatır, yüksek bir tepenin üzerindedir. Yatırın yeşil bir kümbeti vardır. Kümbetin içindeki mezar üzerinde üç taş olup, ziyaretçiler murat ve dileklerinin gerçekleşip gerçekleşmeyeceklerini bu taşlar vasıtasıyla test eder. Bu üç taş, üst üste koyan ziyaretçi mezarın etrafında üç kez tur atar. Bu turlar esnasında taşlar düşerse muradının olmayacağına düşmezse muradının olacağına inanılır. Bundan başka çeşitli dilekler için yatırın etrafındaki demir kafese bez bağlanır. Genç kızlar kismetlerinin açılması için yatırın demir parmaklı kafeslerine kilit takarlar. İkinci namazından sonra buraya gelen hastalar, üç hafta üst üste buraya gelirlerse iyileşeceklerine inanırlar. Özellikle bayramın dördüncü günü ve Nevruz'da yoğun ilgi gösteren halk, burada kurban keser ve şenlikler yapar. Kakailere ait bir mezarlık da bu tepenin altında bulunmaktadır.<sup>79</sup>

Baba Mahmut Yatır gibi olan bir başka yatır ise Hazret-i Abbas Yatırıdır.<sup>80</sup> Bu yatır Hanekin'in İmam Abbas Semti'ndedir. Hazret-i Ali'nin oğlu olan Hz. Abbas'a ait olduğu inancı yatırın önemini artırmaktadır. Yatır,

<sup>78</sup> Baba Mahmut Yatır için bakınız ek: 5

<sup>79</sup> Najdat Yashar Murad Murad, "Irak Türkmenlerinin Halk İnançları ve Bu İnançlar Etrafında Oluşan Halk Edebiyatı Unsurlarının İncelenmesi", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı*, Basılmamış Doktora Tezi, 2009, s.103.

<sup>80</sup> Hazret-i Abbas Yatır için bakınız ek: 6



üstündeki yeşil kümbeti ile dikkat çekerken, buranın içimdeki kuyuya da kırk basamaklı bir merdivenden inilmektedir. Kırk basamaklı bu merdiven hakkında anlatılan hikâye yatırın en önemli unsurudur. Zira kuyuya inmek için kullanılan merdivenden inilmesi durumunda bir yılanla karşılaşılacağı söylenir. Bu yılan inene zarar vermeyip dersini değiştirirse her ne murat edilmişse gerçekleşeceğine inanılır. Yatır, Kakailer için önemlidir. Fazla yüksek olmayan bir tepenin üzerinde olan Kümbetin aşağısında eski bir mezarlık vardır. Kakailer ölümlerini bu mezarlığa gömerler. Hazret-i Abbas Yatır da tıpkı Baba Mahmut Yatır gibi bayramlarda ve Nevruz'da halkın uğrak yerlerindedir.<sup>81</sup>

Bir başka yatır ise Hanekin'in batı tarafında yer alan Alemdar Yatır'dır.<sup>82</sup> Yatırın İslam Fütuhâtı sırasında bölgeye gelen ve İslam Ordusunun sancaktarlığını yapan Huzeyfe Bin El Yemani isimli sahabeye ait olduğu söylenmektedir. Yatır, yeşil bir kümbete sahip olup içinde bir de mezarı vardır. Bu özelliği ile halkın ilgisini çekmektedir. Ziyaret için buraya gelen halk, çeşitli dileklerde bulunurlar. Genç kızlar, üç hafta üst üste cumartesi günleri ikindi namazından sonra yatırı ziyaret ederlerse kismetlerinin açılacağına inanırlar. Alemdar Yatırın'da da tıpkı Baba Mahmut Yatırında olduğu gibi üç taş olup, ziyaretçiler bunları düşürmeden üç tur döndürürlerse dileklerinin gerçekleşeceğine inanırlar. Yatırın etrafında Türkmenlere ait bir de mezar bulunmaktadır.<sup>83</sup>

Hanekin'de ziyaret yerleri arasında yatırlar gibi makamlarında olduğundan bahsetmiştik. Hanekin'in en meşhur makamı Hidrellez "Xıdırzında" Makamıdır.<sup>84</sup> Bu yatır Hanekin'in Masfa/Neftxane semtinde olup, bir akarsuyun yakınındadır. Yeşil bir kümbete sahip olan yatır, halkın ziyaret yerleri arasındadır. Dilekleri için buraya gelen halk, makamın yakınındaki suyun kenarına üç gün üst üste akşam saatlerinde gelip, bir karton üzerinde üç tane mum yakar ve kartonu suya salarlar. Bu şekilde dileklerinin

---

<sup>81</sup> Najdat Yashar Murad Murad, *a.g. e.*, s.97-98.

<sup>82</sup> Alemdar Yatır için bakınız ek: 7

<sup>83</sup> Nejdet Yaşar Bayatlı "Irak-Diyale İlinin Hanekin İlçesinde Ziyaret Yerleri (Kutsal Mekânlar) ve Bu Yerler Etrafında Oluşan İnanç ve Pratiklerde Eski Türk İnançlarının İzleri" *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* / 2010 / 56. s. 112.

<sup>84</sup> Hidrellez "Xıdırzından" Makamı için bakınız ek: 8

kabul olacağına inanırlar. Makamın etrafında bir de mezarlık vardır. Bu mezarlığa daha çok Şiler gömülür. Kümbetin dış kapısında kırmızı, yeşil, mavi ve sarı bayraklar asılıdır.<sup>85</sup>

Görüldüğü üzere Hanekin’de dini yaşantı, İslam öncesi ve sonrası inanç sitemlerinin harmanlandığı bir kültür mozaigi görüntüsünü vermektedir. Yukarıda adı geçen makam ve yatırlar da bölge insanının özellikle de Türkmenlerin dini yaşayış tarzlarına göre geçmişten günümüze mevcut kimliklerini kazanmışlarıdır. Türkmenlerin İslam öncesi inanç dünyasında var olan ata ruhları ile göğün çeşitli katlarında bulunan kurtarıcı ve koruyucu iyeler ve yeraltı katlarında bulunan şerir ruhlar inançları, Hanekin’in inanç kültüründe de akisler yaratmış ve buranın dini yaşantısını etkilemiştir.

Bu bağlamda Hanekin’de Türkmenlerin dini yapısı incelendiğinde karşımıza memoratlar<sup>86</sup> çıkmaktadır. Hanekin’de yaşayan Türkmenlerin anlattığı yukarıda da adları geçen yatır ve makamlarla ilintili olan memoratları okuduğumuzda eski Şaman Türk İnanç Siteminin İslam’dan sonraki Türk İnanç dünyası ile ne kadar benzer olduğuna şahit olacağız.

İlk memoratımız yukarıda özelliklerini anlattığımız Baba Mahmut Yatırına ait bir memorattır. Bu memoratta Baba Mahmut Yatırında yaşanıldığına inanılan hadise şöyledir:

“Annemden duyduğum bir olayı sana anlatayım. Annemin kuzeni (amcasının kızı) yeni evlenmiştir. Hanekin’de bulunan Baba Mahmut Makamı’na hiç namaz kılmayan ve alkol bağımlığı olan kocası ile birlikte gitmiştir. Bir tepenin üzerinde yer alan makamı ziyaret ettikten sonra aşağı inmişler. Tepenin aşağısında bir mezarlık var. Çift aşağı inince adamın sigar

---

<sup>85</sup> Nejdet Yaşar Bayatlı, “İrak-Diyale İlinin Hanekin İlçesinde Ziyaret Yerleri..” s.111.

<sup>86</sup> Memorat: Tabiatüstü ferdi bir tecrübenin yaşayan veya ondan dinlemiş birisi tarafından anlatılan şahsa bağlı hikâye olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlamada yer alan “tabiatüstü” ile kastedilen “öteki dünya” ve farklı bir boyutta olmasının yanı sıra insanlarla beraber aynı mekânları paylaşan cin, peri, şeytan, alkız, karabasan veya çeşitli ruhlardan oluşan ve sosyal bir hayat yaşadığına inanılan varlıklardır. Bu varlıklarla “görme, konuşma, dokunma, hissetme, rüya veya bunlardan başka bir yolla” kurulan iletişimidir. Memoratlar da, bu şekilde kurulmuş bir iletişimle yaşananların yaşayan veya ondan dinleyen birisi tarafından anlatılmasıdır. Fatih Çetinkaya, *Memorat (Halk İnançları Üzerine)*, Yıldız Teknik Üniversitesi, 2013, s. 7

paketi ve çakmağını makamın penceresinde unuttuğunu hatırlayınca karısından burada kendisini beklemesini istemiş ve yukarı çıkmıştır. Kadın mezarların arasında yalnız kalmış ve tepenin üzerine çıkan kocasına bakmıştır. O sırada yüzünden nur saçan yaşlı bir amca ortaya çıkmış ve "Kızım senin yakında bir oğlun olacak, ona Mahmut adını ver. Kocana da de ki namaz kılmaya başlasın ve içki ile kötü işleri bıraksın. Allah'tan uzak kalmaya devam ederse doğacak oğlundan da uzak kalacak." demiş. Bunu duyan annemin amcasının kızı çok sevinmiş ve yaşlı amcaya para vermek için çantasını açıp para bulmaya çalışırken adam ortadan kaybolmuştur. O sırada kocası gelir. Kadın da gördüklerini kocasına anlatmış. Kocası mezarlar arasında yaşlı adamı aradıysa da onu bulamamıştır. Aradan birkaç ay geçtikten sonra kadının bir çocuğu olur ve adını Mahmut koyarlar. Ancak kadının kocası içkiden ve kötü alışkanlıklarından hiç vazgeçmemiştir. Aradan bir yıldan az bir süre geçtikten sonra bir araba kazasında adam feci şekilde can verir ve ölür. Karısı onu Baba Mahmut'un mezarlığında defneder. Taziye merasiminden sonra bir gün karısı kız kardeşi ile birlikte Mahmut'u yanına alarak kocasının mezarını ziyaret eder. Mezarın başına Mahmut'u teyzesinin kucagina koyup kuran okurken kulağına aynı yaşlı adamın sesi gelir. Adam ona "Kızım seni uyarmıştım. Ama kocan sana söylediğim sözlere uymadı. Sen oğluna mukayyet ol, Allah var" der. Bunu duyan kadın biraz korkar, telaşlanır ama da sonra "Bismillah" deyip oradan ayrılır<sup>87</sup>

İkinci memoratımız ise Alemdar Yatırı'na ait olup burada yaşanan hadise anlatılan memoratta şu şekilde ifade edilmiştir.

“Saddam Hüseyin rejimi döneminde İran'dan Hacca giden hacı adayları İran sınırına çok yakın olan Hanekin ilçesinden geçiyorlardı. 2001 yılında İran'dan Hacca giden Hacı adayları haclarını yaptıktan sonra yine Hanekin'e dönüp İran'a giderken aralarında baba ve annesi ile birlikte gelen sekiz yaşında bir hacı çocuk hastalanır ve ilçede hayatını kaybeder. Bunun üzerine Hanekin ilçesinde yer alan Alemdar mezarlığında defnedilir. Halkın anlattığına göre

---

<sup>87</sup> Zina Salah, 1968 Hanekin doğumlu, ev hanımı. (Necdet Yaşar Bayatlı, “Diyale İline Bağlı Hanekin İlçesi Türkmen Halk Kültüründe Memoratların İncelenmesi”, *Türkbilig*, 2017/34, s.204.)

geceler çocuğun mezarında beyaz ışık saçar ve küçük mezarlığı aydınlatır. Hatta anlatıldığına göre çocuk yeni defnedilirken oradan geçenler "Allahü Ekber Lailah illa Allah" seslerini duymuşlar”<sup>88</sup>

Üçüncü memoratımız da Hıdrellez “Xıdırzından” Makamı’na aittir. Burada yaşanan hadise de ilgili memoratta aşağıdaki gibi aktarılmıştır:

“Hanekin'de bulunan Hıdırzinde Makamı'nın bir yanında ırmak akmakta diğer yanında ise mezarlık bulunmaktadır. Halkın çoğu Nevruz ve Bahar mevsiminin hafta sonları o ırmağın yanına gidip piknik yaparlar. Hafta sonu ailesi ile pikniğe giden İmat isimli şahıs, suyun kenarına gidip el yüzünü yıkarken aniden ona aksakallı beyazlara bürünmüş yüzünden nur saçan bir yaşlı adam görünür. Yaşlı adam İmat’a "Sen iyi bir insansın, haram yemezsin, o zaman neden namazını kılmıyorsun. Şayet namaz kılmaya başlarsan Allah sana bir erkek evlat verecek." deyip aniden kaybolur. Adamın aniden ortaya çıkması ve kaybolması gören İmat titremeye başlar ve baygınlık geçirir. Ailesi onu ayıltır ve doktora götürmek isterler. Ama İmat ayılıp sıcaklıktan baygınlık geçirdiğini ve eve dönmek istediğini söyler. Ertesi gün 4 kız çocuk babası olan İmat namaz kılmaya başlar ve kısa bir süre sonra eşi hamle olup bir erkek çocuğu olur”<sup>89</sup> (Kk19).

Memoratlar sadece belli mekânlarla sınırlı olmayıp, eski Türk inançlarına paralel olarak tabiat varlıklarında da kendini göstermiştir. Eski Türk İnanç Sisteminde tabiat güçlerine inanç ve onları tanrılaştırma vardır. Nitekim güneş, Dağ, ay, dağ, ırmak vb. bunlar aynı zamanda birer ruh olarak düşünülmüştür.<sup>90</sup> Buradan hareketle aşağıda göreceğimiz memorat da Hanekin’in ünlü akarsuyu Vend ırmağı hakkındadır.

“Bizim eniştenin evi Hanekin’de akan çayın diğer tarafında yer alan Ağa-Halife Mahallesi'ndedir. Eniştemin anlattığına göre bir gün mahalle arkadaşları ile birlikte çaya inmiş ve yüzmeye başlamışlar. Kısa bir süre sonra

---

<sup>88</sup> Remzi Adil, 1979 Hanekin doğumlu, tamirci (Necdet Yaşar Bayatlı, “Diyale İline Bağlı Hanekin...” s.199-200.)

<sup>89</sup> Muhammet Mustafa, 1962 Hanekin doğumlu, marangoz.(Necdet Yaşar Bayatlı, “Diyale İline Bağlı Hanekin...” s.199)

<sup>90</sup> Ekrem Memiş, *Türk Kültür Tarihi*, Çizgi Kitabevi Yayınları, 5. Baskı, Konya 2008, s. 132.

çayın kenarında bulunan kamışlıktan büyük bir yılanın süründüğünü ve kendilerine doğru ilerlediğini görmüşler. Bunun üzerine herkes soyduğu elbiseyi yerden almış ve kaçmaya başlamıştır. Eniştemin anlattığına göre yüzmeye giden arkadaşlar arasında Geylan diye biri varmış. Çok cesaretli ve gözü kara olan Geylan eline taş almış ve yılanı öldürmeye çalışmıştır. O sırada yılandan ses gelmiş ve "Açım açım" diye konuşmuş. Bunu duyan Geylan korkmuş ve arkadaşlarına doğru kaçmıştır”<sup>91</sup>

Hanekin'in kültürel hayatı ise eğitim ve eğlence çerçevesinde değerlendirilebilir. Bu anlamda Hanekin'de çok sayıda kreş, ilkökul, ortaokul ve lise bulunmaktadır. Bununla beraber yükseköğretim alanında da bir fakülte kurulmuştur. Bu fakülte Süleymaniye Üniversitesine bağlı Hanekin Edebiyat Fakültesidir. Eğitim konusunda yukarıda görüldüğü üzere yeterli bir alt yapısı mevcut olan Hanekin, sosyal hayatta ise mevcut eğitim alt yapısından yetişen insanların eğlence ihtiyacını da tarihi sinemaları ile karşılamaktadır. Bu anlamda eskiden beri şehirde el-Nasır ve el-Kadra olmak üzere iki sinema vardır. Birincisinin adı eskiden Kral Faysal Sineması olup, Paşa Köprü mahallesinde ise Karal Gazi Sineması vardı. Hanekin'de eğlence kültürü açısından bir başka kurum ise kahvehanelerdir. Buralarda eskiden oyunlar oynanır, güzel sohbetler yapılır ve hikâyeler anlatılırdı. Ramazan ayı boyunca ise tam bir panayır yeri olurlardı. Hanekin'de en tanınmış kahvehaneler Ahmet Kessera Çayhanesi ve Kırkinci Çayxanesidir.<sup>92</sup>

Hanekin, bilim ve kültür alanında uzman şahsiyetler de çıkarmıştır. Abdulkadir Süleyman hem Hanekin hem de Irak Türkmenleri açısından önemli bir şahsiyettir. Abdulkadir Süleyman, Hanekin'de Hacı mahallesinde 1908 yılında doğmuştur. İlkokul ve orta öğretimini Hanekin'de tamamladıktan sonra Darulmuallimine katılmıştır. Buradan 1930 yılında mezun olmuştur. Mezuniyetinden sonra öğretmenlik mesleğini icra eden Abdulkadir Süleyman, Diyla da ilkökul müdürü olarak atanmıştır. Daha sonra Darulmuallimine öğretmen olarak atanmıştır. Eğitim Bakanlığında müfettiş ve buradan da

<sup>91</sup> Ammar Hurşit, 1985 Hanekin doğumlu, memur, (Necdet Yaşar Bayatlı, “Diyale İline Bağlı Hanekin...”s.205)

<sup>92</sup> Bayatlı, “Hanekin İlçesinde Bir Gezinti...” , s.42.

UNESCO’da uzman olarak çalışmıştır. Abdulkadir Süleyman Irak Türkmenlerinin sesi olan Kardeşlik Dergisinin kurucularından birisidir. 1960-61 yılları arasında başkan bu derginin yardımcısı olarak görev yapmıştır. Kardeşlik dergisinde 1960-1975 yılları arasında çeşitli kademelerde görev alan Abdulkadir Süleyman, çok sayıda makale kaleme almıştır.<sup>93</sup>

Abdulkadir Süleyman’dan başka diğer bir isim de Dr. Necdet Yaşar Bayatlı’dır. Bayatlı 1979 yılında Hanekin’de doğmuştur. İlkokul, ortaokul ve lise eğitimini Hanekin’de tamamlayan Bayatlı, 1998 yılında Bağdat Üniversitesi Diller Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden 2002 yılında mezun oldu. Yüksek Lisans ve Doktora eğitimini Irak Türkmenleri alanında yapan Bayatlı Hanekin hakkında da çalışmalar da bulunmuştur.<sup>94</sup>

## VI. HANEKİN’İN İKTİSADİ YAPISI

Hanekin, çok eski zamanlardan beri çevresine göre verimli tarım arazileri sebebiyle tarımsal faaliyetler açısından zengin bir yapı arz etmiştir. Bu arazilerde hem sulu tarım hem de yağmura dayalı tarım yapılmaktadır. Hanekin’i ünlü Vend nehiri ve Diyala nehiri sulamaktadır. Yapılan tarım faaliyetlerinden başlıca elde edilen mahsuller arpa, buğday, pirinç, mısır, susam, pamuk ve diğer hububatlardır. Bununla beraber Hanekin’de her çeşit meyve ve sebze yetiştirilmektedir.<sup>95</sup>

Hanekin, yer aldığı coğrafyanın bir özelliği olarak bir sınır yerleşimidir. Buna bağlı olarak geçmişten günümüze ticari faaliyetlerin canlı olduğu bir ekonomik modelde yaşaya gelmiştir. İran ile Irak arasında bir köprü olan Hanekin, İran ile yapılan ticarete bir geçiş yeridir. Bu bakımdan Hanekin, bir ticaret şehri olma hususiyetini göstermektedir.

Bir ticaret şehri karakterinin yanı sıra Hanekin, sahip olduğu yeraltı kaynakları ile Kerkük’ten sonra Irak’ın en zengin petrol rezervlerine sahiptir.

---

<sup>93</sup> Junaid Faisal Ahmed, Jumalı, “Irak Türkmenlerinin Yayın Organı: Kardeşlik Dergisi (1961-1963)”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2019, s.19.

<sup>94</sup> Necdet Yaşar Bayatlı, *Irak Türkmen Halk Kültürü Araştırmaları*, Berikan Yayınevi, Ankara 2011, s. 281.

<sup>95</sup> Bağdat Salnamesi, 1324, s.257.

Nefthane Rafinerisi isminde bir petrol rafinerisi bulunup, bu rafineri 1970'li yıllara kadar İngilizler tarafından çalıştırılmıştır. Fakat Sosyalist Baas Partisi zamanında rafineri kapatılmıştır. Bu durum bölge ekonomisine büyük zarar vermiş, binlerce kişi işsiz kalmıştır. Hanekin'de petrolün dışında yeraltı zenginlikleri de vardır. Bunlar; kibrit, fosfat gibi diğer yeraltı kaynaklarıdır.<sup>96</sup>

Hanekin, yukarıda bahsettiğimiz petrol madeni nedeniyle bölgesine nispetle zengin bir ekonomik yapı arz eder. Fakat bu zenginliği yörede yaşayan halka sirayet etmemektedir. Petrol pastasından çoğunlukla Kürtler faydalanırken, Türkmenler genel olarak tarım ve hayvancılığa meyillidir. Fakat bugün bölgede yaşanan çatışma ortamı, susuzluk ve tarım tekniklerinin geriliği sebebiyle Türkmenler tarımdan daha çok devlet kapısında garantili olarak gördükleri memurluğa yönelmektedir.<sup>97</sup>

Bu durumu Necdet Yaşar Bayatlı'nın "*Diyale İline Bağlı Hanekin İlçesi Türkmen Halk Kültüründe Memoratların İncelenmesi*" adlı makalesinden de müşahade etmekteyiz. Zira Bayatlı, Hanekin'in inanç yapısı ile ilgili bir alan araştırması yaparken 50 kişilik bir Türkmen topluluğu ile görüşmüş ve onların başlarından geçen olağanüstü hikâyelerini dinlemiştir. Makalesinde Bayatlı, görüşmüş olduğu Türkmenlerin mesleki bilgilerine de yer vermiştir. Görüşülen 50 kişinin büyük bir çoğunluğunun memur statüsünde memur, öğretmen, polis ve mühendis olduğu görülmektedir.<sup>98</sup>

## SONUÇ

Ana kaynakların Hanekin ismi konusunda sunmuş olduğu bilgileri incelediğimizde bu ad hakkında fazla bir bilgi olmadığı gibi başka bir adının bulunup bulunmadığı hakkında da bir bilgiye ulaşılamadı. Ancak klasik coğrafya eserlerinin sunmuş olduğu bilgilerden, Hanekin şehrinin isminin "*Hanikîn*" şeklinde telaffuz edildiği anlaşılmaktadır. Yapılan tetkiklerden anlaşıldığı kadarıyla ve yukarıda da şehrin işaret ettiğimiz dini yapısı hususiyetiyle, Hanikin adının, dinsel bir terim olarak da düşünebileceğimiz,

<sup>96</sup> Necdet Yaşar Bayatlı, Hanekin İlçesinde Bir Gezinti, s.42.

<sup>97</sup> Orsam Rapor, Unutulmuş Türkmen Diyarı: Diyala, Rapor No:7, Kasım 2009, s.10.

<sup>98</sup> Necdet Yaşar Bayatlı, "Diyale İline Bağlı Hanekin..." s.210.

“*Hanegâb*” veya bir diğer deyişle “*Hanikâh*” olduğu ve bu adın da yine Arapçada dini bir anlamı ifade eden “*Ribat*” kelimesinin Farsça bir karşılığı olarak kelimenin değişmiş bir telaffuzundan gelebileceği tespit edilmiştir.

Şehrin isminde var olan bu çok kültürlülük gibi, istilalara uygun olan coğrafi konumu da Hanekin’i tarihi süreç içinde birçok medeniyete ve siyasi egemenliklere açık hale getirmiştir. Zira Hanekin, XIV. ve XV. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti’nin bir süper güç haline gelip varlığını hissettirene kadar kaotik bir dönem yaşamıştır. Osmanlı Devleti’nin varlığını hissettirmesinden sonra bile bu devletin İran ile yaşadığı egemenlik mücadelesi, Hanekin’i odak noktası haline getirirse de sonuçta Osmanlı barışı dediğimiz yapı içinde Hanekin’in huzurlu bir dönem yaşadığı söylenebilir. Bu dönemde İstanbul-Bağdat yolu üzerinde bulunan Hanekin, tıpkı Kerkük ve Dakuk gibi Türkmen iskânın ana yerleşim yerlerinden biri olmuştur.

Osmanlı Barışının son bulduğu ve yerine İngiliz mandaterliğinde kurulan yarı bağımsız Irak Krallığı ve sonrasında teşekkül eden Irak Cumhuriyeti dönemlerinde, tıpkı Kerkük gibi Hanekin’de de Türkmenler, bir yok etme siyasetine maruz kaldı. Çalışmamızın kaynaklarından olan ve Osmanlı Devletinin son dönemlerine ait 1913-1916 tarihli iki adet belgeden Hanekin’in nüfusunun çoğunluğunun Türkmenlerden oluştuğu görülmektedir. Osmanlı devletinden sonra 1921 yılında kurulan Irak Krallığı ve daha sonrasında kurulan Irak Cumhuriyeti dönemlerinde 1990 yılına kadar toplam 5 kez nüfus sayımı yapılmıştır. Bu nüfus sayımlarından 1923 yılı nüfus sayımına göre Hanekin’in nüfusu tahminen 18.000 olmak üzere çoğunluğu Türkmen’di. Daha sonra yapılan 1947 ve 1957 yılı nüfus sayımlarında Hanekin özelinde sağlıklı bir nüfus sayısına ulaşılamamakta ise de genel olarak toplam nüfus 50.000 olup bu nüfusun %80’ninin Türkmen olduğu tahmin edilmektedir. 1970’li yıllarda ise Hanekin hala önemli bir Türkmen yerleşim bölgesi olarak bilinmektedir. Nitekim 1978 yılında yayınlanan Dış Türkler Raporu’nda Irak genelinde 1.500.000 Türk’ün yaşadığı belirtilerek, bu nüfusun yaşadığı en önemli yerleşim birimleri arasında Hanekin de sayılmıştır. 1991 yılına ait bir değerlendirmede ise bölgenin nüfusu Hanekin’in de bağlı olduğu Diyala Vilayeti ile birlikte verilmiştir. Bu bilgiye göre Diyala Vilayetinin nüfusunun %33’ü Türkmen, %5’i Kürt, gerisi Arap’tı ve bölgede Türkmen nüfusu, yaklaşık olarak 220.000 olarak



verilmekteydi. Diyala ilinin bir ilçesi olan Hanekin'i 220.000 rakamı üzerinden değerlendirdiğimizde, Diyala ilinin %33'ünün Türkmen olması, bize Hanekin'de de hatırı sayılır bir Türkmen nüfusunun olduğunu göstermektedir. Fakat tarihi süreç içerisinde bölgede uygulana gelmiş asimilasyon politikaları, yukarıda Türkmenler lehine ifade ettiğimiz iyimser rakamların sorgulanmasına neden olmaktadır. Nitekim gücü elinde bulunduran Araplar ve bölgede devletleşme iddiasında olan Kürtler nedeniyle Türkmenler doğal olarak bu iki kesim tarafından bir baskı altında tutularak kimlikleri yok edilmeye çalışılmaktadır. Zira Diyala Vilayetinde gerçek Türkmen nüfusunun 150.000 üzerinde olduğu tahmin edilirken resmi sayımlarda 70.000 civarı çıkması bu durumu açıklamaktadır. Kanaatimizce Arap ve Kürtlerin yaratmış oldukları bir korku imparatorluğu Hanekin'de bulunan gerçek Türkmen nüfusunun ortaya çıkmasında bir engel teşkil etmektedir.

Mevcut kaynaklardan okuyabildiğimiz kadarıyla Hanekin'in dini yapısını incelediğimizde şaşırtıcı olmayan bir yapıyla karşılaştığımız gibi onu sıradanlıktan da kurtaran bir dini yapısı mevcuttur. Şaşırtıcı olmayan dini yapısında Irak'ın geleneksel dini örgütlenmesi karşımıza çıkar. Bu anlamda alışıla gelen ana akım Müslüman mezheplerden Şii'lik ve Sünnilik yaygın bir yapı arz eder. Bu geleneksel yapıda Türkmenlerin yarısından çoğu Şii'dir.

Hanekin'in sıradan olmayan dini yapısına göz attığımız zaman ise Sünniliğin alt kimliklerinden değişik yorumları bünyesinde barındıran mistik ve tasavvufi yorumlar dikkati çekmektedir. Zira Sünniliğin derin hoş görüşünden kaynaklanan ve de tarihi süreçte Osmanlıdan gelen Bektaşilik kültürü Hanekin'de sadece Türkmenler de değil aynı zamanda Kürtlerde de bir kimlik üretmiştir. Bu kimlik Bektaşiliği de aşan Kakai Bektaşiliğidir ki; Kakailik anlayışının derinlerine inildiğinde Sünni itikadında kabul görmeyen birçok görüşü de bünyesinde barındırmaktadır. Tabii bu görüşler zaman içerisinde İslamlaşma sürecinde daha ehil bir hale gelirken, Türkmenlerin Orta Asya'dan getirdikleri eski Türk inançlarının çoğu İslamileşmiştir. Fakat Türkmenlerin Atalar dini olan Şamanist birçok unsur bazı inanç şekillerinde hala etkisini sürdürmektedir. Bu anlamda Hanekin Memoratları dikkate değerdir. Bu

memorolarlar incelediğinde eski Türk inanç sistemine ait birçok mit karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç olarak Hanekin, Orta Asya'dan gelen ve Hamrin Dağlarından inen Türkmenler için Irak'a girişte bir köprübaşı vazifesi görmüştür. Verimli toprakları ve ortasından geçen Vend nehri, Hanekin'i Türkmenler nazarında önemli kılmıştır. Bu nedenle Henekin, Irak'ta Kerkük'ten sonra Irak Türkmenlerinin yoğun olarak yaşadığı yerler arasında başta gelir. Bu özelliği ile Orta Asya'dan gelen Türkmenler, saf inanç ve yaşayışlarını Hanekin'e getirerek burada ete kemiğe bürümüşlerdir. Haneken'in doğasında saf halde bulunan mistik ve tasavvufi ruh, bölgeye gelen Şamanist Heteredoks Türkmenlerin bir yansımasından doğmuştur diyebiliriz. Bu yönüyle Hanekin'in sosyo-kültürel kodlarını Türkmenlerin yaşam tarzları içinde bulmak mümkündür. Bu yargıdan hareketle Hanekin dediğimizde Türkmenler, Türkmenler dediğimizde Hanekin akla gelmektedir.

#### KAYNAKÇA

##### Arşiv

BCA, (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi), Maarif Nezareti (MF), Tedrisat-ı İbtidaiye Kalemi.

BCA, (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi), Dâhiliye Nezareti (DH), Aşair ve Mühacirin Müdüriyeti Umumiyesi.

##### Salnameler

Bağdat Salnamesi 1323 (1905)

Bağdat Salnamesi 1324 (1906)

Bağdat Salnamesi 1325 (1907)

##### Raporlar

Dış Türkler Raporu, Dış Türkler Kültür Yayını, Yayın No:1, İstanbul, 1978, s.17.

Orsam, Irak'ta Bektaşilik (Türkmenler-Şebekler-Kakailer), Orsam Rapor No: 88 Orsam-Ortadoğu Türkmenleri Rapor No: 17, Kasım 2011.

Orsam Rapor, Unutulmuş Türkmen Diyarı: Diyala, Rapor No:7, Kasım 2009.

Orsam Rapor, Irak'ta Türkmen Varlığı, Rapor No: 33, Mart 2011.

Orsam Rapor, Irak'ta İhtilafli Bölgelerin Durumu, Rapor No: 92, Aralık 2011.

Kitap

BAYATLI Necdet Yaşar, Irak Türkmen Halk Kültürü Araştırmaları, Berikan Yayınevi, Ankara 2011.

CEZAR, Mustafa, Mufassal Osmanlı Tarihi Resimli Haritalı II. Cilt, Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara 2011.

ÇETİNKAYA, Fatih Memorat (Halk İnançları Üzerine), Yıldız Teknik Üniversitesi, 2013.

DEMİRCİ, Fazıl, Irak Türklerinin Dünü-Bugünü, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.

DEMİRCİ, Güçlü "Irak Türklerinin Demografik Yapısı", Türkler, (Ed.: Hasan Celal Güzel vd.), C. 20, Ankara 2002, s.611-616.

DEMİRCİ, Nefi, Dünden Bu Güne Kerkük ( Kerkük'ün Siyasi Tarihi), Ey Dizgi Matbaacılık: İstanbul 1990.

eL-HİMYERÎ, Muhammed b. Abdulmun'im, er-Ravzu'l-Mi'târ fi Haberi'l-Aktâr, (Thk. İhsan Abbas), Beyrut, 1984.

EL-MAKDİSÎ, Ahsenü't-Tkâsîm fi Ma'rifeti'l-Ekâlîm, Leiden, 1904.

ERTUĞRUL, Ümit, Irak Türkleri ve Türkiye, Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul 2006.

HACİ, Şoriş, Kerkük'ün Araplaştırılması, 80 Belgede Araplaştırma Politikası, (Çev. Vahdettin İnce), Doz Yayıncılık, Belge No: 5, İstanbul 2006.

HALİFE b. Hayyât, Tarihu Halife b. Hayyât, (çev. Abdulhalik Bakır), Ankara 2001.

HASANİ, Abdülrezzak, El-İrak Kadimen ve Hadisen, Matbaat el-İrfan, Sayda 1956.

Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Mağrib, (Ed. V. Minorsky), (Çev. Abdullah Duman, Murat Ağarı), İstanbul, 2008.

İBN HAVKAL, Suretü'l-Arz, Beyrut, 1992.

İBN HURDAZBİH, Yollar ve Ülkeler Kitabı, (Çev. Murat Ağarı), İstanbul, 2008.

İBNU'L-FAKÎH EL-HEMEZÂNÎ, Muhtasarü Kitâbi'l-Büldân, Leiden, 1302.

İBNÜ'L ESİR, İslam Tarihi El Kamil- Fit-Tarih Tercümesi, İkinci Cilt (çev. M. Beşir Eryarsoy) Bahar Yayınları, İstanbul 1991.

KARADENİZ, Yılmaz, İran Tarihi (1700-1925), Selenge Yay.: İstanbul 2012.

KERKÜK, İzzetin, Haşim Nahit Erbil, Irak Türkleri, Kerkük Vakfı, Özener Matbaası, İstanbul 2004.

KOÇSOY, Şevket, Irak Türkleri ve Türk Irak İlişkileri (1932-1963), Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1991.

MEMİŞ, Ekrem, Türk Kültür Tarihi, Çizgi Kitabevi Yayınları, 5. Baskı, Konya 2008.

PEÇEVÎ İbrahim Efendi, Peçevî Tarihi I, (Hazırlayan: Bekir Sıtkı Baykal), T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1999.

SAATÇİ, Suphi, Irak Türkmen Boyları, Oymaklar ve Yerleşme Bölgeleri, Kerkük Vakfı 2. Basım, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2009.

SAATÇİ, Suphi, Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı, İstanbul Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul 1996.

SAATÇİ, Suphi, Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri, Ötüken Yay. İstanbul 2003.

SAMANCI, Aziz Kadir, El Tarih El Siyasi li Turkuman El Irak, B1, Daru'l-Saki, Londra 1999.

STRANGE, Guy Le, Büldânü'l-Hilâfeti's-Şarkıyye, (Arp. Trc. Beşîr Fransis-Gorgis Avvâd), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1985.

ŞİMŞİR, Bilal N., Türk-Irak İlişkilerinde Türkmenler, Bilgi Yayınevi: Ankara 2004.

UZUNÇARŞILI İ. H., Osmanlı Tarihi, c. III, Kısım: I, TTK Yay., Ankara, 1973.

YA'KUBÎ, Ülkeler Kitabı, (Çev. Murat Ağarı), İstanbul, 2002.

YAKUBOĞLU, Enver, Irak Türkleri, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1976.

YAKUT EL-HAMEVÎ, Mu'cemu'l-Büldân, Dâr Sâdir, Beyrut, 1977.

YAZICI, Nevin, Petrol Çerçevesinde Musul Sorunu (1926-1955), Ötüken Neşriyat: İstanbul 2010.

ZABÎT, Şakir Sabir, Mucez Tarihü't-Türkman fi'l Irak, Maarif Matbaası: Bağdat 1960.

#### Makaleler

BAKIR, Abdulhalik, KAYALAN, Ferruh, "Geçmişten Günümüze Türkmen Şehri Dakuk (Tavuk)". Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi 3/2 (Ocak 2020): 10-53.

BAYATLI, Necdet Yaşar Diyale İline Bağlı Hanekin İlçesi Türkmen Halk Kültüründe Memoratların İncelenmesi, Türkbilig, 2017/34, s s. 189-210.

BAYATLI, Necdet Yaşar Irak'ta Kakailik ve bir Kakai Türkmen Şairi Hicri Dede, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research Volume: 3 Issue:12 Summer 2010, s. 72.

BAYATLI, Necdet Yaşar, Hanekin İlçesinde Bir gezinti, Kardeşlik Dergisi, s. 41, y11, Kerkük Vakfi, Mart 2009, s. 42-43.

BAYATLI, Nejdet Yaşar “Irak-Diyale İlinin Hanekin İlçesinde Ziyaret Yerleri (Kutsal Mekânlar) ve Bu Yerler Etrafında Oluşan İnanç Ve Pratiklerde Eski Türk İnançlarının İzleri”, *Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*/2010/56.

ES-SERHÂN, Muyi Hilâl, Ribâtlar, (Çev. Aydın Çelik), *Türk Dünyası Araştırmaları*, 2003-1 (144, Haziran 2003), s. 161-183.

GÖKBİLGİN, M. Tayyip, “Arz ve Raporlarına Göre İbrahim Paşa'nın İrakeyn Seferindeki İlk Tedbirleri ve Fütuhâtı”, *Belleten*, C: 21, S. 83, (1957) ss. 449-482.

KAVAK Abdulcebbar “Kuzey Irak'ta Tasavvuf ve Tarikatlar”, *Akademiar Dergisi*, Yıl 2017, Sayı 2, Haziran, s.17-54

LASİNLİOĞLU, F. “Irak Türklüğünün Gerçeği ve Günümüzdeki Kürt Senaryoları”, *Kerkük*, Yıl:1, Sa.3, Mart 1991, s.14-15.

ÖZKAN S., “Telafer'in Stratejik Önemi ve Türkmenler”. *Avrasya Etüdleri*, 2009; 36 (2): 137-155.

PAMUKÇU, Ekrem, “Kerkük Tarihi”, *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Güz 2001/19, s.1-10.

#### Ansiklopediler

SCHWARZ, P., “Hanikin”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB, İstanbul 1987.

YILDIZ, Hakkı Dursun, "Emin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 11, İstanbul 1995.

YİĞİT, İsmail, "Müstansır-Billâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 32, İstanbul 2006.

#### Sempozyumlar

ALTUNGÖK Ahmet, “Ön Asya ve Ortadoğu'daki Türkmen Varlığının Tarihi Kökenleri” *Uluslararası Tarihte ve Günümüzde Ortadoğu'da Türkmenler (Irak-İran-Suriye) Sempozyumu*, Bilecik 2016, S.33-45.

BAKIR Abdulhalik, Ortaçağ Irakında Türk Varlığı ve Kültürünün Yaygınlaşmasını Kolaylaştıran Faktörler, Uluslararası Tarihte ve Günümüzde Ortadoğu'da Türkmenler (Irak-İran-Suriye) Sempozyumu, Bilecik 2016. S.1-33.

BAKIR, Abdulhalik, Türkmen Şehri Erbil'in Atabekler Dönemindeki Fizikî Özellikleri Üzerine Bir Değerlendirme, Merv'den Söğüt'e Türk Tarihi, Kültürü ve Medeniyeti Uluslararası Sempozyumu, (11-12 Eylül 2014), (ed. Prof. Dr. Abdulhalik Bakır, Doç. Dr. Bülent Yılmaz, Yrd. Doç. Dr. Ahmet Altungök), Ankara, 2015, s. 1-39.

Doktora ve Yüksek Lisans Tezleri

DELİCEOĞLU, Sabriye, Kuzey Irak'taki Etnik ve Dinî Gruplar ve Bölge Politikalarındaki Etkileri, (Marmara Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Enstitüsü Siyasi Tarih ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2006.

JUMAILI, Junad Faisal Ahmed, Irak Türkmenlerinin Yayın Organı: Kardeşlik Dergisi (1961-1963), (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2019.

KAYALAN, Ferruh, Kerkük Şehri ve Türkmenler (Türkmenlerin Siyasi ve Sosyo-Ekonomik Yapısı 1921-1990), (Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bilecik 2018.

MURAD, Najdat Yashar Murad, Irak Türkmenlerinin Halk İnançları ve Bu İnançlar Etrafında Oluşan Halk Edebiyatı Unsurlarının İncelenmesi, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2009.

SAİD, Ammar M., Krallık Sonrası Dönemde Irak Türkmenlerinin Durumu (1958-2003), (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2012.

İnternet Sayfası

BM Raporları, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları İhlalleri Raporlarında Türkmenler

<http://www.turkmencephesi.com/kurumsal/?dil=1055&metin=13>,  
(e.t.25.08.2009).

[https://www.tbajansi.com/media/2020/06/172582019\\_1865-1-800x445-1.jpg](https://www.tbajansi.com/media/2020/06/172582019_1865-1-800x445-1.jpg)

HÜRMÜZLÜ, Habib (2017) Irak'ta Türkçe Eğitimin Tarihçesi ve Hukuki Boyutu, Orsam, <https://orsam.org.tr/tr/irak-ta-turkce-egitimin-tarihcesi-ve-hukuki-boyutu/>



## EKLER



<https://www.deviantart.com/turkmennetwork/art/TURKMENELI-216332728>



Ek: 1 Türkmeneli Haritasında ve Irak Haritasında Hanekin (Khanagiq)  
Orsam Rapor, Irak'ta İhtilafli Bölgelerin Durumu, Rapor No: 92, Aralık 2011, s. 19.

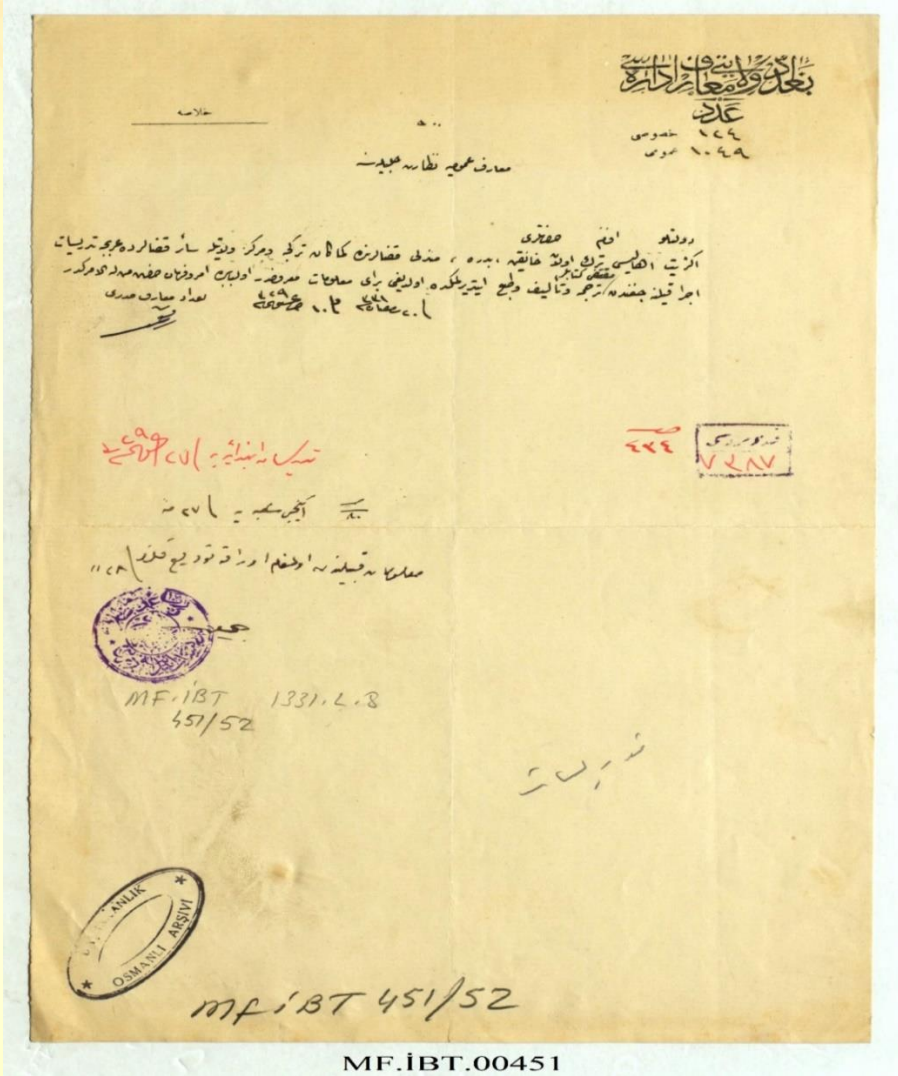


MURAD, Najdat Yashar Murad, *Irak Türkmenlerinin Halk İnançları ve Bu İnançlar Etrafında Oluşan Halk Edebiyatı Unsurlarının İncelenmesi*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2009, s.626.

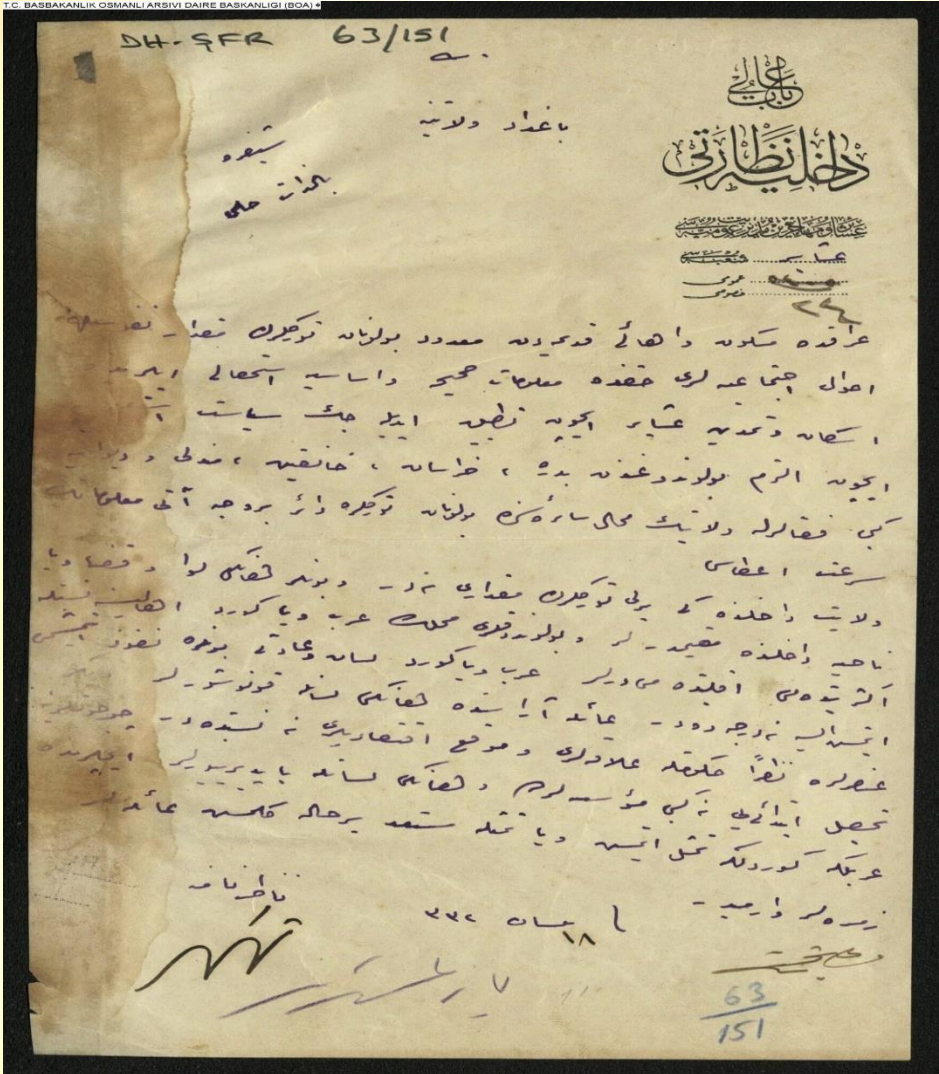


Ek: 2 Nihavent Köprüsü

[https://www.tbajansi.com/media/2020/06/172582019\\_1865-1-800x445-1.jpg](https://www.tbajansi.com/media/2020/06/172582019_1865-1-800x445-1.jpg)



Ek: 3 Osmanlıca Belge  
BCA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi), Maarif Nezareti (MF),  
Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi, 451, 52.



DH.ŞFR.00063.00151.001

Ek: 4 Osmanlıca Belge  
 BCA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi), Dahiliye Nezareti (DH), Aşair ve Mühacirin  
 Müdüriyeti Umumiyesi, 63, 151.



Ek: 5 Baba Mahmut Yatırı

MURAD, Najdat Yashar Murad, *Irak Türkmenlerinin Halk İnançları ve Bu İnançlar Etrafında Oluşan Halk Edebiyatı Unsurlarının İncelenmesi*, (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Türk Halk Edebiyatı Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2009, s.626.



Ek: 6 İmam Abbas Makamı

BAYATLI, Nejdət Yaşar “Irak-Diyale İlinin Hanekin İlçesinde Ziyaret Yerleri (Kutsal Mekânlar) Ve Bu Yerler Etrafında Oluşan İnanç Ve Pratiklerde Eski Türk İnançlarının İzleri” *Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* / 2010 / 56, s.117.



Ek: 7 Alemdar Makamı

BAYATLI, Nejdet Yaşar “Irak-Diyale İlinin Hanekin İlçesinde Ziyaret Yerleri (Kutsal Mekânlar) Ve Bu Yerler Etrafında Oluşan İnanç Ve Pratiklerde Eski Türk İnançlarının İzleri” *Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* / 2010 / 56, s.117.



Ek: 8 Hıdırellez “Xıdırzında” Makamı

BAYATLI, Nejdet Yaşar “Irak-Diyale İlinin Hanekin İlçesinde Ziyaret Yerleri (Kutsal Mekânlar) Ve Bu Yerler Etrafında Oluşan İnanç Ve Pratiklerde Eski Türk İnançlarının İzleri” *Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi* / 2010 / 56, s.116.